
I JOHDANTO

1 Aluksi

Tarkastelen tässä tutkimuksessa huumeiden käyttäjiin kohdistuvaa rikosoikeudellista kontrollia. Kiinnostuksen kohteena on lakien säätäminen, niiden tulkitseminen ja soveltaminen. Huumausainekontrolli eroaa merkittäväällä tavalla muiden päihdyttävien aineiden kontrolloinnista, koska huumeissa on turvauduttu rikosoikeudelliseen sääntelyyn. Suomessa kaikki huumeisiin liittyvä toiminta, myös huumeiden käyttäminen ja vähäisen määrän hallussapitäminen omaa käyttöä varten, on säädetty rangaistavaksi. Oikeudellisesti tätä on vaikea perustella, sillä rikosoikeutta pyritään yleensä käyttämään säästeliäästi, paternalistisia säännöksiä vältetään, eikä ihmisiä pakoteta noudattamaan terveitä elämäntapoja turvautumalla rangaistusjärjestelmään.¹ Käytön kriminalisoimisen tiedetään päinvastoin aiheuttavan haittaa, sillä kontrollin kohteeksi joutuminen voi vahingoittaa ihmistä enemmän kuin huumeiden käyttö.²

Huumeiden käyttäjien rikosoikeudellisen kontrollin tarkoituksenmukaisuudesta on vallinnut pysyvä erimielisyys, mikä on näkynyt säädettäessä huumausainerikoksia koskevia rangaistussäännöksiä. Tutkimukseni rakentuu kolmen eri lainsäädäntöhankkeen ympärille. Säädettäessä ensimmäisen huumausaineaallon nosteessa vuoden 1972 huumausainelakia kiisteltiin huumeiden käytön kriminalisoimisen tarpeellisuudesta (Hakkarainen 1992, 135 ss). 1990-luvulla huumausainerikoksia koskevia rangaistussäännöksiä uudistettiin osana rikoslain kokonaisuudistusta. Tällöin erimielisyyttä aiheutti, miten ankara rangaistusasteikko huumeiden käytöstä pitäisi olla. (Hakkarainen et al. 1996, 99 ss., Kainulainen 2000, 59 ss.) Kolmantena on vuonna 2001 voimaan tullut huumausaineen käyttörikosuudistus, jossa yhteisym-

¹ Kriminalisointien perusteista ks. esim. Lappi-Seppälä 1987, 128 ss., Melander 2008, 141 ss. Huumeiden käytön rangaistavuuden perustelemisen vaikeudesta ks. esim. Lappi-Seppälä 1994, 52–53, Sarvanti 1997, 129 ss., Träskman 2003, 17–18, Nuutila & Melander 2009, 1387–1388.

² Ks. esim. Määttä 1975c, 39, Hakkarainen 1987, 127–128, STM 1991, 64, Larmela & Laine 1992, 82 ss., Heinonen 1999, 60 ss., Kekoni 2007, esim. s. 169–171. Yksi keskeinen kriminalisoimista vastaan puhuvana seikkana pidetään sitä, että se vaikeuttaa huumeiden käyttäjien hakeutumista hoitoon (esim. Taipale 1970, 122).

määrystä oli vaikea saavuttaa käyttäjille määrättävästä sopivasta seuraamuksesta (Kainulainen 2002, 245–249).

Jokaisessa uudistuksessa on esitetty toisilleen vastakkaisia näkemyksiä huumeiden käyttäjien rankaisemisen tarpeellisuudesta tai mielekkyydestä. Lakia säädettäessä on kerta toisensa jälkeen jouduttu sovittamaan yhteen toisistaan hyvin kaukana olleet näkemykset, ja lopputuloksena on aina ollut eräänlainen kompromissi. Huumeiden käyttö on säädetty rangaistavaksi, mutta samalla on korostettu toimenpiteistä luopumista koskevien säännösten soveltumista käyttäjiin. (Utriainen & Hakonen 1985, 176–177, Kainulainen 2002, 235–236, 249.) Toimenpiteistä luopumista voidaan pitää lievimpänä rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään kuuluvana seuraamuksena, jolloin rikokseen syylistynyt henkilö välttyy oikeusviranomaisen muutoin määräämältä rangaistukselta. Päätöksen voi tehdä rikosprosessin eri vaiheissa poliisi, syyttäjä tai tuomari. (Lahti 1974, 15.) Huumausainerikoksissa lainsäätäjä on jättänyt lainsoveltajille harkinnanvaraa päättää käyttäjälle määrättävästä seuraamuksesta. Tästä syystä mielenkiintoista onkin selvittää, minkälaiseksi seuraamuskäytäntö on muodostunut. Käytän tutkimuksessani mittavaa empiiristä materiaalia: oikeustilastoja, itse kerättyjä asiakirjoja seuraamuksista sekä haastatteluaineistoa.

Lakien soveltaminen edellyttää laintulkintaa. Käsittelen tutkimuksessani myös sitä oikeudellista viitekehystä, jonka puitteissa seuraamusharkintaa tehdään. Erityisen tärkeää on arvioida toimenpiteistä luopumista koskevien säännösten soveltumista huumausainerikoksiin. Vuonna 2001 voimaan tullessa huumausaineen käyttörikosuudistuksessa poliisi sai mahdollisuuden sakottaa huumeiden käyttäjiä rangaistusmääräysmenettelyssä. Samalla korostettiin rangaistukselle vaihtoehtoisten seuraamusten käyttämistä, jolloin nuoret olisi sakottamisen sijasta puhuteltava ja hoidon tarpeessa olevat ohjattava hoitoon. Tarkastelen tutkimuksessani, miten seuraamusharkinta onnistuu rangaistusmääräysmenettelyssä. Seuraavaksi esittelen lyhyesti erilaisia näkökulmia, joiden avulla on mahdollista arvioida käyttäjiin kohdistuvaa rikosoikeudellista kontrollia.

2 Tutkimuksen lähtökohtia

2.1 Huumeet hyvänä vihollisena: ristiriitainen ja tunnepitoinen suhtautuminen huumeisiin

Pekka Hakkarainen (1992) on väitöskirjassaan analysoinut, miten huumausainekysymys on otettu Suomessa haltuun eri aikakausina. Meillä on vuosi-

kymmenten saatossa esitetty erilaisia käsityksiä huumeista ja niiden yhteiskunnallisesta paikasta. Huumausainekeskustelua on tavallisesti leimannut moraalinen närkästys tai jopa paniikki huumemyönteisen ilmapiirin leviämisestä. Suhtautuminen huumeisiin on ollut korostuneen tunnepitoista ja pelokasta. (Mt., 139 ss.)

Nils Christien ja Kettil Bruunin (1986) sanoin huumeista on mahdollista puhua ”hyvänä vihollisena”. Pidettäessä huumeita useiden sosiaalisten ongelmien aiheuttajina pystytään huomio siirtämään pois todellisista ongelmista, joiden ratkaiseminen saattaa olla hyvin vaikeaa. Christien ja Bruunin mukaan huumeet eivät muodostaisi niin otollista vihollista, ellei niiden aiheuttamalle pelolle ja ahdistukselle löytyisi perusteltua syytä. He kritisoivat kuitenkin voimakkaasti sitä, että yleisessä moraalisen paniikin siivittämässä keskustelussa huumeiden aiheuttamat haitat esitetään usein täysin väärässä mittasuhteessa. (Mt., 12, 52, 60–63.) Vastaavalla tavalla osuva on mielestäni Juha Partasen (2002) tulkinta ihmisten peloista kumpuavasta kielteisestä suhtautumisesta huumeisiin, mitä hän kutsuu ”narkofobiaksi”. (Mt., 18–19, 26.) Tulkintani mukaan tällaiset asenteet heijastuvat niin ihmisten arkisessa kanssakäymisessä, viranomaiskäytännöissä kuin yhteiskunnallisessa päätöksenteossakin.

Hakkaraisen (1992) mukaan huumeiden yhteiskunnallisen paikan määrittelyssä tapahtui merkittävä muutos ensimmäisen huumausaineaallon aikana. Huumeita alettiin 1960-luvulla pitää mittavaa yhteiskunnallista mobilisaatiota vaativana sosiaalisena ongelmana, jolloin yksi osa tätä prosessia oli uuden huumausainelain säätäminen. (Mt., 131 ss.) Mielenkiintoista kyllä Bruun (1970, 168 ss.) ehti jo tässä yhteydessä peräänkuuluttaa järkipäistä suhtautumista huumeisiin, minkä pitäisi olla kaiken yhteiskunnallisen päätöksenteon lähtökohtana. Huumausainekysymys on siitä saakka ollut pysyvä erimielisyyden kohde. Kiistely ei ole koskenut vain huumeiden käytön kriminalisoimisen tarkoituksenmukaisuutta. Kamppailua on käyty myös asiantuntijuudesta, jolloin kiistellään siitä, kuka on luotettava taho osallistumaan keskusteluun ja määrittelemään tilannetta. Myös eri asiantuntijoiden välillä on vallinnut erilaisia käsityksiä huumeilmiön luonteesta, koosta ja syistä. Yhteisymmärrystä on ollut vaikea saavuttaa sopivista keinoista sen käsittelemisessä, tavoitteenasettelusta tai valittujen toimintatapojen vaikutuksista.

Näkemyksen kirjoja voi havainnollistaa seuraavalla Hakkaraiselta (2004) lainatulla esimerkillä. Käsityksemme siitä, minkälaisena ilmiönä pidämme huumeiden käyttöä, vaikuttaa sopivilta vaikuttaviin ratkaisukeinoihin. Sitä voidaan pitää uteliaisuuden aiheuttamana kokeiluna, rikollisuutena, sairautena tai pakona huono-osaisuuden aiheuttamasta ahdistuksesta. Tällöin uteliaisuutta voidaan pyrkiä hil-

litsemään ennaltaehkäisevällä valistuksella, rikollisuutta käsitellään rikosoikeuden keinoin, sairaut hoidetaan lääketieteellisin menetelmin, kun taas huono-osaisuuden poistaminen edellyttäisi yhteiskunnallisiin rakenteisiin puuttumista. (Mt., 257.)

2.2 Huumeet kylmentämässä kriminaalipoliittista ilmapiiriä

David Garlandin (2001) mukaan hyvinvointivaltiolliselle ideologialle pohjautuva kriminaalipolitiikka on ajautunut kriisiin. Historiallisesta näkökulmasta katsottuna tilanne oli hyvin toisenlainen 1970-luvulla, jolloin huonoista oloista tulevia rikoksentekijöitä haluttiin auttaa ja tukea. Tällöin uskottiin vahvasti siihen, että kun yhteiskunnassa pystytään tasoittamaan ihmisten välillä vallitsevaa eriarvoisuutta, onnistutaan samalla vähentämään rikollisuutta. Tilastoitu rikollisuus on kuitenkin kasvanut voimakkaasti 1970-luvulta lähtien. Tästä syystä valtio on joutunut tunnustamaan epäonnistumisensa ja samalla luottamus asiantuntijoiden auktoriteettiin on horjunut.

Garlandin mukaan käyttöön on otettu useita sopeuttavia strategioita. Rikollisuuteen varautumisesta on tullut ihmisille arkipäiväinen asia. Erilaiset turvallisuustalkoot ovat suosittuja. Kriminaalipoliittista keskustelua leimaa kuitenkin tunteisiin vetoava populistisuus, jolloin poliittisten päätöntekijöiden intressissä on turvautua koviin otteisiin rikollisuuden taluttamiseksi. Rikollisia on ryhdytty pitämään rationaalisina toimijoina, jotka kylmällä laskelmoinnillaan ovat valinneet itselleen rikollisen uran. Heidät pitää tunnistaa, vastuuttaa ja eristää vankiloihin. Garlandin mukaan kyse on eräänlaisesta symbolisesta vallankäytöstä, jolla halutaan osoittaa tilanteen olevan hallinnassa. Kriminaalipoliittista keinovalikoimaa lähemmin tarkasteltaessa osoittautuu, että sitä kuvaavat parhaiten määreet epävarmuus ja ristiriitaisuus. Kyse on ”ristikkäisistä poliitikoista”, sillä samanaikaisesti turvaudutaan erilaisiin toimiin, joiden ideologiset lähtökohdat saattavat olla hyvin erilaiset, jopa toisilleen vastakkaiset.³

Tapio Lappi-Seppälä (1998) on puhunut samasta ilmiöstä. Hänen mukaansa kriminaalipoliittinen ilmapiiri on kylmentynyt Suomessa, kun solidaarisuutta ja yhteisvastuuta ilmentävät arvot ovat saaneet väistyä kovempien yksilökohtaista pärjäämistä korostavien arvojen tieltä. Rakenteellisiin tekijöihin liittyvien yhteiskunnallisten ongelmien sijasta rikollisuus nähdään yksittäisten ihmisten aiheuttamana pulmana, josta päästään eroon sulkemalla tämä väestönosa laitoksiin. Sosiaalisten ongelmien ratkaisua tun-

³ Mt., 8 ss. Ks. myös esim. Tonry 1998, 3 ss.

nutaan etsivän sieltä, mistä sitä ei löydy: rikosoikeudellisesta järjestelmästä. Kriminaalipolitiikasta on samalla tullut entistä näkyvämmiin yleispolitiikoinnin väline, jossa helpot ja nopeat ratkaisut ovat suosiossa. Seurauksena on yksinkertaisten vastausten tarjoaminen mutkikkaisiin ongelmiin ja rangaistushaluisen yleisen mielipiteen kosiskelu tiukoin kurikampanjoin. (Mt., 1305–1306.)

Kriminaalipoliittisessa keskustelussa erityistä kiinnostusta on herättänyt huumausainekontrolli. Huumausainerikollisuus on ollut eturintamassa, kun kontrollikoneiston otteita on kovennettu ja keinovalikoimaa on laajennettu (ks. esim. Christie & Bruun 1986, 141). Per Ole Träskman (1995) on kritisoinut kehitystä, jossa järjestäytyneen huumerikollisuuden vastustamisen nimissä rikosoikeudelliseen järjestelmään on jatkuvasti sisällytetty sellaisia elementtejä, joiden on aikaisemmin katsottu loukkaavan yksilön oikeusturvan vaatimusta. (Mt., 142 ss.) Kun huumeiden kohdalla on tingitty aikaisemmin tärkeinä pidetyistä peruseriaateista, koko järjestelmä on vähitellen murentunut, sillä muissakin rikoksissa on ryhdytty toimimaan samalla tavalla. Träskmanin mukaan huumausainekontrolli on lopulta vaikuttanut merkittäväällä tavalla koko rikosoikeudelliseen järjestelmään.⁴

Kansainvälisellä areenalla huumeita vastaan on tehty suoranaisia sodanjulistuksia, jolloin tavoitteeksi on asetettu huumeista vapaa yhteiskunta (ks. esim. Gerber & Jensen 2001). Jopa naapurimaassamme Ruotsissa on toimittu näin.⁵ Tällaiset sodanjulistukset voivat tuntua vieraalta pohjoismaisesta hyvinvointivaltiollisesta näkökulmasta, jossa ihmisten välille ei ole haluttu luoda jyrkkiä erotteluja. Suomalaisessa kriminaalipolitiikassa asetettiin 1960–1970-lukujen taitteessa päinvastoin tavoitteeksi vähentää repressiota, mikä näkyi aktiivisena pyrkimyksenä pienentää turhan suurta vankilukua. Humaani ja rationaalinen kriminaalipolitiikka kuvastaa hyvin tämän ideologian lähtökohtia, jossa kiinnitettiin huomiota paitsi erilaisten keinojen hyötyihin, myös niistä aiheutuviin haittoihin ja kustannuksiin.⁶ Träskman on useaan otteeseen kritisoinut huumausainekontrollia, jossa on haluttu luopua tästä periaatteesta. Aarne Kinnunen (2008) on kutsunut samaa ilmiötä ”kriminaalipolitiikan paradoksiksi”. Raimo Lahden (1985b, 115) mukaan huumausaineista pitäisi pyrkiä keskustelemaan vastaavalla tavalla rationaalisesti kuin muistakin päihtymystä aiheuttavista aineista.

⁴ Mt., 158–159. Samoin Träskman 2004, 240, 247.

⁵ Henrik Thamin (1992) mukaan ruotsalaisessa huumeiden vastaisessa sodassa on ennen kaikkea kyse siitä, että huumeilla on vahva symboliarvo tilanteessa, jossa kansallinen identiteetti on murenemassa. Mt., 86 ss. Ks. myös Flyghed 2000, 216, Tops 2001, 155, 176, 207. Thamin mukaan restriktiivisen huumeepolitiikan onnistumisesta ei ole mitään näyttöä (ks. tarkemmin Tham 1996, 179 ss., Tham 2003, 64–65). Vrt. UN 2007.

⁶ Ks. esim. Anttila & Törnudd 1970, 183 ss., Lahti 1972, 223 ss., Lappi-Seppälä 2003, 155–162, Lahti 2004, 413 ss.

Träskmanin mukaan humanilla ja rationaalisella kriminaalipolitiikalla on monia arvokkaita lähtökohtia. Rikosoikeutta pitäisi käyttää säästeliäästi, ultima ratio -periaate pitäisi ottaa vakavasti ja repressiota olisi pyrittävä vähentämään. Merkityksensä on myös sosiaalisella oikeudenmukaisuudella, sillä heikossa asemassa olevia ihmisryhmiä ei saisi diskriminoida. Hänen mukaansa huumausainekontrollista pitäisi pystyä keskustelemaan rakentavasti. Jyrkän vastakkainasettelun hengessä tämä on kuitenkin vaikeaa, sillä kontrollin kohdentumisen kyseenalaistaminen tai rikosoikeudelle vaihtoehtoisten keinojen etsiminen leimataan helposti ”huumeliberaaleiksi” kannanotoiksi. Träskman kritisoi tunteiden ja symbolisen poliittisen valankäytön saamaa etusijaa, kun yhteiskunnallisen päätöksenteon kohteena on ollut huumausainekontrolli.⁷

Kansainvälisellä arenalla huumausainekontrollista käydyistä keskustelusta on löydettävissä monenlaisia äänenpainoja ja vaatimuksia. Yhdessä ääripäässä on vaadittu huumausaineiden laillistamista, sillä rikosoikeudellisen kontrollikoneiston avulla toteutetusta kiellosta ei ole havaittu saavutettavan muuta kuin haittaa. Esimerkkinä käytetään usein kieltolakia, jonka avulla ei saatu ihmisiä luopumaan alkoholin käytöstä. Maltillisimmissa puheenvuoroissa ei ole haluttu kiistää huumeongelman vakavuutta tai käytön aiheuttamia haittoja. Kritiikin ytimenä voi mielestäni pitää sitä, että erilaisia toimenpiteitä ja niiden tehokkuutta arvioitaessa olisi otettava huomioon kontrollista aiheutuvat haitat ja kustannukset.⁸

2.3 Huumausainetilanteen arvioiminen

Määriteltäessä huumeiden yhteiskunnallista paikkaa 1960-luvulla havahduttiin huomaamaan, miten vähän vallitsevasta huumausainetilanteesta oli saatavissa tietoa (Huumausainekomitea 1969, 31). Tämä voi olla yksi syy siihen, miksi huumausainekysymys on ollut niin altis monenlaisille näkemyseroille. Eri viranomaiset ovat vuosikymmenten saatossa laatineet vaihtelevalla tarkkuudella tilastoja käsittelemistään huumausainetapauksista, mutta niiden hyödyntämiseen liittyy monia vaikeuksia. Tietojen yhdistäminen tai vertailukelpoisuus eri vuosien välillä ei välttämättä onnistu. Viran-

⁷ Träskman 1995, 148–149, Träskman 2001, 99–102, Träskman 2003, 17–18, Träskman 2004, 252.

⁸ Laillistamisen puolesta ja vastaan esitetyistä argumenteista ks. kootusti Inciardi 1991. Ks. myös Nadelman 1998, 111 ss., MacCoun & Reuter 2001, 55 ss. Arvioita nykyisen huumekontrollin epäonnistumisesta ks. esim. Tonry 1998, 23, MacCoun & Reuter 2001, 72 ss. Kriittisiä arvioita käyttämällä kustannustehokkuutta mittapuuna ks. esim. Ziedenberg & Colburn 2005, 4 ss. Vaihtoehtoisten toimien esittelemisestä ks. esim. Wyler 2008, 24 ss.

omaisten tuottamiin tietoihin tukeuduttaessa ei myöskään pysty välttämään sitä, että ne kattavat aina vain pienen osa laittomien markkinoiden tapahtumista. Tilastoihin kirjautuvien tapausten kasvu tai väheneminen voikin olla seurausta viranomaiskäytännöissä tapahtuneista muutoksista, eikä se tästä syystä anna oikeaa kuvaa huumausainetilanteen muutoksesta. (Ks. esim. Hakkarainen 1990, 25 ss.)

Huumeiden käytön levinneisyyttä selvitettäessä voidaan esittää arvioita tai erilaisiin tutkimuksiin perustuvia tietoja huumeiden käyttäjien tai kokeilijoiden lukumäärästä, käytön yleisyydestä eri ikäryhmissä, käyttäjien suosimista aineista tai muista käyttötavoista. Laittomilla markkinoilla liikuteltavat ainemäärät, niiden hinnat, puhtausaste, huumekaupan organisoituminen ja huumerikollisten tekemä oheisrikollisuus voivat myös olla kiinnostuksen kohteena. Huumehoidon ja kuntoutuksen järjestämiseen liittyvät kysymykset ovat oma lukunsa. Kaikista näistä luetelluista seikoista ei ole saatavissa luotettavaa tietoa.

Huumausainetilanteen arvioimisessa käytetään nykyisin tavallisesti eri lähteistä peräisin olevia mittareita. Viranomaisten hallusta löytyy useita tietoja, joiden ylläpitäminen kuuluu nykyisin rutiinitehtäviin. Kyselytutkimukset näyttävät vakiinnuttaneen paikkansa. Hoito- ja kuolinsyytilastointia on kehitetty. Tavoitteena on, että eri mittareita yhdistämällä saataisiin mahdollisimman luotettava kuva huumausainetilanteesta.⁹ Näiden mittareiden hyödyntämiseen liittyy kuitenkin varauksia.

Kansainvälisesti vertaillen näyttää siltä, että Suomessa on käytettävissä poikkeuksellisen erinomaiset viranomaisrekisterit, joita on pystytty varsin hyvin hyödyntämään tutkimustarkoituksessa. Kiinnostavaa olisi kuitenkin pyrkiä kehittämään erilaisia säännöllisesti toteuttavia käyttäjäpaneelleja, joiden avulla olisi mahdollista hankkia tietoa käyttäjien tarkemmista kulutustottumuksista, huumeisiin käytettävästä rahasta jne. Myös herkkyys tunnistaa mahdollisimman varhaisessa vaiheessa huumausainetilanteessa tapahtuvia muutoksia edellyttäisi uudenlaisia avauksia (esim. Seppälä 2004, 13 ss.).

Varauksia mittareista. Kyselytutkimusten perusteella on selvitetty huumeiden käytön tai kokeilemisen yleisyyttä niin nuorten kuin aikuistenkin keskuudessa. Rikostilastot kertovat oikeusviranomaisten tietoon saamista rikoksista ja niiden käsittelemisestä rikosprosessissa. Hoitoon hakeutuneista asiakkaista on kerätty monenlaista tietoa.

⁹ Vuosittaisia kokonaisvaltaisia katsauksia tehdään Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitoksessa (entisessä Stakesissa). Ks. esim. Rönkä & Virtanen 2008. Kaikista EU-maista tilastotiedon kerääminen kuuluu Euroopan huumausaineiden ja niiden väärinkäytön seuranta-keskukselle. Ks. www.emcdda.europa.eu.

Kyselyjen avulla ei pystytä pitämään lukua kaikista käyttäjistä, sillä varsinkin kovia huumeita käyttävät jäävät helposti kyselyiden tavoittamattomiin. Tietoa kovien huumeiden ongelmakäytöstä ei välttämättä saada näkyviin siitä yksinkertaisesta syystä, että kyselyt eivät tavoita laitoksissa tai vailla vakinaista asuntoa asuvia. Huumeriippuvuudesta kärsivät ihmiset saattavat olla muita haluttomampia vastaamaan tutkimuksiin. Erilaisissa yhteiskunnan marginaaleissa esiintyy kuitenkin runsastakin huumeiden käyttöä.¹⁰

Rikostilastoja käytettäessä on muistettava, että ne saattavat kertoa enemmän kontrollikoneiston toiminnasta kuin rikollisuudesta. Jos poliisi pystyy valvontaa lisäämällä paljastamaan aikaisempaa enemmän huumerikoksia, kyse ei välttämättä ole rikollisuuden kasvusta, vaan ilmitulevan ja piiloon jäävän rikollisuuden välisen rajan muuttumisesta.¹¹

Hoitotiedot antavat valikoituneen kuvan huumetilanteesta, sillä vain osa käyttäjistä hakeutuu hoidon piiriin. Kaikki eivät edes ole sen tarpeessa tai he eivät syystä tai toisesta halua tai pysty hakemaan apua. Hoitopaikoista löytyvien käyttäjien lukumäärätiedot voivat myös heijastella enemmän hoitojärjestelmän vastaanottokykyä kuin todellista tuen ja avun tarpeessa olevien käyttäjien määrää.¹²

Huumeiden *ongelmakäyttäjien määrän* arvioimista varten on kehitetty erityinen malli, jossa yhdistetään eri viranomaisrekistereistä löytyviä käyttäjiä. Rekistereistä lasketaan päällekkäiset tapaukset, jonka jälkeen matemaattisen kaavan avulla saadaan arvio ulkopuolelle jäävistä käyttäjistä. Malli on lainattu menetelmästä, jolla selvitetään villieläinpopulaatioiden kokoa. Tulosten tulkinnassa on otettava huomioon, että käyttäjien alttius päätyä rekistereihin voi vaihdella viranomaisten valmiuksien mukaan. (Ks. esim. Partanen et al. 2000, 534–535, 539–540, Partanen et al. 2007, 553–555.)

2.4 Toinen huumausaineaalto

Huumausainetilanne vakavoitui Suomessa 1990-luvulla, mitä on kutsuttu toiseksi huumausaineaaloksi (Partanen & Metso 1999, 143). Huumeiden

¹⁰ Ks. esim. Hakkarainen & Metso 2007, 542. Kyselyissä saadaan yleensäkin puutteellinen kuva päihteiden kulutustottumuksista, koska omaa käyttöä koskevia vastauksia on tapana kaunistella. Toisaalta nuoret voivat toimia päinvastoin liioitellessaan huumeekokemuksiaan. Huumevastausten käyttökelpoisuuden testaamisesta ks. tarkemmin esim. Pape & Storvoll 2006, 31 ss.

¹¹ Ks. esim. Takala 1985, 21–24, Kontula 1986, 1, Hakkarainen 1990, 29–30, Kinnunen 1996, 13.

¹² Hoitotilastojen kipukohdista ks. tarkemmin esim. Nuorvala 1985, 28, Hakkarainen 1992, 85–86, Partanen et al. 2004, 283–284, Nuorvala et al. 2004, 609.

käyttö ja sen aiheuttamat haitat saavuttivat uuden mittaluokan. Kysymys oli kansainvälisestä ilmiöstä, jonka taustalta on löydettävissä monia yhteiskunnallisia tekijöitä, mutta myös huumekaupan ja -tuotannon organisoitumisella oli oma merkityksensä (Partanen 2002, 23). Huumausaineet onnistuivat herättämään uutta kiinnostusta nuorison keskuudessa, minkä seurauksena kysyntä kasvoi.¹³ Markkinoille ilmestyi samalla uusia valmisteita ekstaasin, poltettavan heroinin ja myöhemmin korvaushoidossa käytetyn buprenorfiinin muodossa. Lisääntynyt huumeiden menekki näkyi hoitojärjestelmissä aikaisempaa suurempina asiakasmäärinä. Vähitellen tapahtui myös aikaisempaa enemmän huumekuolemia.¹⁴

Tilastoitu huumausainerikollisuus kasvoi voimakkaasti 1990-luvulla, mikä näkyi niin rikosten kuin rikoksista epäiltyjen lukumäärissä. Takavarikoiduissa huumemäärissä tapahtui moninkertaistumista. Huumausainetilanteen vakavoituminen heijastui rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän puolelle, mistä yhtenä osoituksena voi pitää kasvanutta vankilukua. Huumausainerikoksista tuomittiin myös varsin pitkiä vankilarangaistuksia (Lappi-Seppälä 2007, 16–18).

Toinen huumausaineaalto osoitti 2000-luvulle tultaessa tasaantumisen merkkejä, mikä näkyi monissa mittareissa. Kyselytutkimuksissa ei enää raportoitu voimakkaasta kasvusta.¹⁵ Tilastoidussa huumausainerikollisuudessa ei tapahtunut nousua. Monien takavarikoitujen huumeiden kilomäärät kääntyivät sen sijaan laskuun (Kainulainen 2007, 18–21). Tuoreimmat vankitilastot kertovat samasta ilmiöstä (ks. liitetaulukko 7a). Myös huumeiden ongelmakäyttäjien määrän kasvun on katsottu pysähtyneen (ks. Partanen et al. 2007, 559–560). Vaikka huumausainetilanne on 2000-luvun edetessä selvästi rauhoittunut, huumeiden aiheuttamat haitat ovat jääneet aikaisempaa korkeammalle tasolle. Esimerkiksi lukuisat huumeiden ongelmakäyttäjät tulevat vielä pitkään tarvitsemaan hoitoa ja muuta kuntoutusta (ks. esim. Hakkarainen & Metso 2001, 282).¹⁶

¹³ Ks. Partanen & Metso 1999, 144 ss. Toinen aalto osoittautui sukupolvi-ilmiöksi, sillä se imaisi mukaansa kokeilijoita nuoremmista ikäluokista varttuneemman väen pysytellessä niistä erossa. Nuorilla viitataan 1970–1980-luvulla syntyneisiin, joiden teinivuodet ajoittuivat 1990-luvulle. Hakkarainen & Metso 2003, 252–253.

¹⁴ Ks. esim. Hakkarainen 2002, 111–113, Nuorvala et al. 2004, 612. Samalla lisääntyivät tartuntataudit. Esimerkiksi vuonna 1994 puhkesi huumeiden käyttäjien keskuudessa epidemia A-hepatiittiviruksen tarttuessa satoihin henkilöihin. Syynä oli ilmeisesti ulosteen pilaama amfetamiinilasti, jota oli salakuljetettu peräsuoleessa. Hakkarainen 1997b, 80.

¹⁵ Ks. tarkemmin Hakkarainen & Metso 2003, 247, Hakkarainen & Metso 2005, 253–254, Hakkarainen & Metso 2006, 36–37, Hakkarainen & Metso 2007, 543 ss., Ahlström et al. 2008, 74 ss.

¹⁶ Käyttäjien esittämää kritiikkiä hoitojärjestelmän puutteista ks. esim. Malin et al. 2006, 302–304, Perälä 2007, 265–267. Ks. myös Törmä 2009, 41.

Mikko Salasuo ja Pauliina Seppälä (2001) ennustivat, että toinen huumausaineaalto ei laantuisi yhtä nopeasti kuin edeltäjänsä 1960–1970-luvulla. Molemmissa aalloissa oli samankaltaisia piirteitä, mutta myös eroja. Jälkimmäisessä erityisen kiinnostavana piirteenä on pidetty *huumeiden viihdekäyttäjien*¹⁷ esiinmarssia. Monet uusista käyttäjistä olivat osa valtakulttuuria. He menestyivät monella saralla elämässään, mutta halusivat vapaa-ajallaan rentoutua huumeiden avulla. He olivat kouluaikoina saaneet huumeikielteistä valistusta, mutta sen sanoma ei ollut uskottava. Pelottelu tai auktoriteetteihin vetoaminen ei purrut, sillä he olivat itse hankkineet paljon tietoa aineista. Huumeiden käytössä ei ollut kyse yhteiskunnallisesta protestista, vaan oman mielihyvän tavoittelemisesta. Huumeet tuotiin alkoholin kyllästämään ympäristöön. Huumeiden viihdekäyttäjät olivat myös alusta alkaen tottuneet pitämään käyttönsä piilossa valvoilta silmiltä, sillä lainvalvontaviranomaisten tiukka kontrolli oli tiedossa. (Mt., 229 ss.)

2.5 Sopeutuminen huumeisiin: narkofobiasta kohti normalisaatiota?

Toisen huumausaineaallon myötä on keskusteltu siitä, onko huumausainekysymys normalisoitunut. Keskustelun vauhdittajana on toiminut nuorten tai nuorten aikuisten keskuudessa yleistynyt huumeiden viihdekäyttö. Brittitutkija Howard Parker kumppaneineen on listannut useita eri tekijöitä, joiden perusteella voidaan arvioida tapahtunutta muutosta. Tarkastelun kohteena on huumeiden saatavuuden, kokeilujen ja säännöllisen käytön yleistyminen sekä asenteiden muuttuminen yhä suvaitsevaisemmiksi myös sellaisten henkilöiden mielissä, jotka eivät itse käytä huumeita.¹⁸

Hakkarainen ja Christoffer Tigerstedt (2002) ovat pohtineet, onko suomalaisesta yhteiskunnasta löydettävissä vastaavia merkkejä huumeiden normalisaatiokehityksestä. He purkavat käsitteen kolmeen eri tekijään.

¹⁷ Salasuo (2004, 22) kertoo väitöskirjansa alussa, miten hänen tutkimustyönsä eri vaiheissa kritisoitiin termiä viihdekäyttö, koska sitä pidettiin usein osoituksena viholliseen leiriin siirtymisestä ja haitallisena pyrkimyksenä luoda positiivista kuvaa huumeista. Käsitteen muotoutumisesta ks. esim. Salasuo & Rantala 2002, 45–46.

¹⁸ Ks. esim. Parker et al. 2002, 944 ss. Geoffrey Pearson (2001) on ottanut osaa keskusteluun tuomalla ilmi, että hänen mielestään on enemmän kyse kulttuurisesta sopeutumisesta huumeisiin, ei niinkään huumeiden käytön tilastollisesta yleisyydestä. Hänen osallistuvaan havainnointiin perustuva tutkimuksensa paljasti sinänsä huumeiden satunnaisen käyttämisen kuuluvan lontoolaisissa kapakoissa viihtyvän vähän varttuneemmankin väen arkeen. Kyse ei ollut pelkästään kannabiksesta, vaan myös ekstaasista ja kokaiinista. Pearson kritisoi kuitenkin virallista huumeepolitiikkaa, jossa tämä valtaisa joukko viihdekäyttäjistä sivuutetaan. Esimerkiksi haittojen vähentämiseen tähtäävissä ohjelmissa kohde-ryhmä muodostuu yleensä vain huumeiden ongelmakäyttäjistä. Mt., 169 ss. Tuoreesta keskustelusta ks. myös Blackman 2007, 39 ss.

Riittävää ei olisi vain huumeiden tarjonnan ja kysynnän yleistyminen tai että huumausaineita ja niiden käyttämistä pidettäisiin moraalisesti tai ideologisesti hyväksyttynä. Heidän mukaansa kolmantena seikkana normalisatio näkyisi tilanteessa, jossa eri tason yhteiskunnalliset toimijat tunnustaisivat huumausaineilmiön pysyvyyden ja pyrkisivät mukautumaan tilanteeseen. Se ilmenisi heidän toimintansa tavoitteenasettelussa, työmenetelmissä ja keskinäisissä yhteistyösuhteissa. Tällöin on tarkasteltava sitä, miten huumausainekysymys määritellään ja minkälaisia strategioita huumausainepoliitikassa valitaan. (Mt, 253.)

Hakkarainen ja Tigerstedt toteavat arvioidessaan huumausainetilanteen kehitystä, että huumeiden tarjonnassa ja kysynnässä tapahtui 1990-luvulla merkittävää kasvua. Heidän mukaansa muutosta tarkasteltaessa on kuitenkin syytä huomata, että lähtötaso oli Suomessa hyvin matala. Tästä huolimatta huumeiden aiheuttamat haitat saivat aivan uuden mittaluokan, minkä takia on perusteltua puhua huumeongelman vakavoitumisesta. Huumeiden käytön lisääntymisestä huolimatta se on yhä edelleen kaukana tavanomaisesta ilmiöstä. Huumekokeilut eivät ole saavuttaneet länsimaista tasoa edes nuorison keskuudessa, eivätkä kyselytutkimukset kieli asenteiden liberalisoitumisesta. Jopa suurin osa nuorista suhtautuu huumeisiin kielteisesti, eikä mietojenkaan huumeiden kokeilemista katsota hyvällä silmällä.¹⁹

Yhtenä merkinä normalisoitumiskehitystä vastaan voi pitää sitä, että huumeiden käyttäjät pyrkivät yhä edelleen salaamaan käyttönsä omien piiriensä ulkopuolisilta ihmisiltä. Tämä käy hyvin ilmi Taru Kekonin väitöskirjasta (2007), jossa hän on haastatellut kannabiksen käyttäjiä. Heidän kokemuksensa mukaan ulkopuolisten suhtautumista heihin voi luonnehtia vihamieliseksi, marginalisoivaksi ja narkofobiseksi. (Mt., 146 ss., 223 ss.)

Huumeita käyttää pieni vähemmistö, niiden tarjoaminen on harvinaista ja hyväksyttävyyks vähäistä. Tästä huolimatta on Hakkaraisen ja Tigerstedtin mukaan perusteltua puhua jonkinasteisesta huumeiden normalisoitumisesta, arkipäiväistymisestä. Ihmisillä on yhä enemmän henkilökohtaisia kontakteja huumeita käyttäviin, ongelmakäyttäjien lukumäärä on lisääntynyt ja

¹⁹ Mt., 253 ss. Huumeasenteissa ei ole tapahtunut väestökyselyiden mukaan viimeisen 15 vuoden aikana kovin merkittäviä muutoksia, sillä suurin osa vastaajista pitää yhä edelleen vuonna 2006 esimerkiksi hasiksen polttamista rangaistavana tekona. Jonkinlaisesta huumepelesta kertonee myös se, että 40 prosenttia ilmoitti pelkäävän joutuvansa huumeiden käyttäjän tekemän väkivallan kohteeksi. Alkoholin käytön aiheuttamien ongelmien viimeaikainen esille nostaminen julkisuudessa on kuitenkin ilmeisesti saanut aikaan sen, että huumeongelman mittasuhteisiin on tullut lisää suhteellisuudentajua. Ks. tarkemmin Hakkarainen & Metso 2007, 547–549, 551. Huumeasenteiden jonkinasteisesta lieventymisestä ks. myös Piispa et al. 2008, 14–16, 22.

huumeet ovat pysyneet yhtenä median kestopuheenaiheena. Yhteiskunnallisella päätöksenteon tasolla huumausainekysymys on saanut uutta painoarvoa, kun sitä pidetään kansanterveydellisenä ja rikollisuuteen, jopa järjestäytyneeseen rikollisuuteen liittyvänä ongelmana. Tässä tilanteessa eri yhteiskunnalliset toimijat ovat joutuneet arvioimaan huumausainepoliittikkaa uudelleen. Kiinnostava onkin se havainto, että huumeongelman hallinnoimiseksi käytettyä toimenpidevalikoimaa laajennettiin. (Mt., 257–262. Ks. myös Hakkarainen 1999, 17–21.)

Huumausainepoliitiikan monipuolistuminen. Huumausainepoliittisen keskustelun monipuolistumisesta yhtenä virstanpylväänä voi pitää vuoden 1997 huumausainestrategiaa, joka valmisteltiin K.J. Långin johtaman toimikunnan voimin. Toimikunnan mietinnössä tuotiin ilmi, että eri toimijoilla saattaa olla monista kysymyksistä hyvinkin erilaisia näkemyksiä, mutta tätä pidettiin rikkautena ja avoimen yhteiskunnan merkinä.²⁰ Toimikunta sai työnsä päätteeksi aikaan 12 periaatekannanottoa, joissa lähtökohtana oli huumeiden käytön ja leviämisen ehkäiseminen kustannustietoisesti. Tähän tavoitteeseen pyrittiin tasapainottelemalla rajoittavien ja haittoja vähentävien toimien välillä. Huumausainestrategiassa (1997, 12–13) tuotiin ilmi, että vaikka nämä kaksi linjaa: rajoittava ja haittoja vähentävä, esitetään usein toisensa poissulkevinä, käytännössä ne on aina yhdistetty toisiinsa eri painotuksin.

Hakkaraisen (1997a) mukaan lopputuloksena oli konsensushakuinen asiakirja. Keskeisistä kiistakysymyksistä keskustelemista vältettiin, eikä esimerkiksi huumeiden käytön kriminalisoimisen tarvetta, eikä mietojen ja vahvojen huumeiden erottelemista toisistaan tai rajanvetoa lääkkeiden ja laittomien aineiden välillä käsitelty laisinkaan. Hakkaraisen mukaan toimikunta vältti myös sellaisen mielikuvan luomista, että huumausainepoliittikkaa lievennettäisiin. Strategiasta oli kuitenkin luettavissa selvä linjanmuutos, sillä rikosoikeudellisen kontrollin rinnalle nostettiin hoidon kehittäminen ja erilaiset muut haittojen vähentämiseen tähtäävät toimet. (Mt., 189–190. Ks. myös Sarvanti 1998, 267, Kinnunen 1998, 4–5, 7.)

Huumausainestrategiaa (1997) voi pitää mielenkiintoisena asiakirjana, koska repressiivisten keinojen rinnalle nostettiin haittojen vähentämiseen tähtäävät toimet. Tuukka Tammen (2003, 468) mukaan ne pääsivät ensimmäistä kertaa näin näkyvästi poliittiselle agendalle. Muutoksen voi ankku-

²⁰ Ristiriitaisuudet näkyivät toimikunnan omassa työskentelyssä. Ensin oli vaikeuksia päästä alkuun, sillä kiistelyä käytiin siitä, kuka asettaisi toimikunnan (Tammi 2003, 467–468). Sen jälkeen erimielisyyttä aiheutti mm. se, mikä olisi huumausainepoliitiikan tavoitteena. Poliisi vaatii huumeettoman yhteiskunnan asettamista tavoitteeksi niin toimikunnan työskentelyn aikana (Soikkeli 1999, 54) kuin vielä sen jälkeenkin (Tammi 2003, 471).

roida vakavoituneeseen huumausainetilanteeseen, minkä takia pidettiin välttämättömänä tarkistaa huumausainepoliittista keinovalikoimaa (ks. esim. Huumausainestrategia 1997, 1).

Haittojen vähentäminen (harm reduction) voi tarkoittaa useita erilaisia asioita. Tammi (2004, 383) tiivistää haittojen vähentämisen lähtökohdat seuraavasti: Huumeiden käyttöä pidetään moraalisesti arvovapaana ja ei-poikkeavana toimintana, minkä takia huumeiden käyttäjiä kohdellaan normaaleina kansalaisina. Heidän terveydestään ja mahdollisista ongelmistaan huolehditaan käytännönläheisesti ilman ihmisoikeuksien tai ihmisarvon polkemista. Toimenpiteiden pitää olla tieteellisesti perusteltavissa. Tunnetuimpia sovellutuksia ovat terveysneuvontapisteet, joista on mahdollista saada ilmaiseksi puhtaita käyttövälineitä sekä korvaus- tai ylläpitohoito, jossa ei välttämättä tavoitella täysraittiutta. Yhtenä konkreettisena syynä haittojen vähentämisen suosiolle on ollut Hi-viruksen leviämisen uhka.²¹

Haittojen vähentämiseen tähtäviä toimia ei kuitenkaan ollut helppo ottaa käyttöön, sillä esimerkiksi neulojen vaihtopisteiden avaaminen ei käynyt kivuttomasti. Alussa se herätti suurta vastustusta mm. poliisin keskuudessa. (Ks. esim. Rantanen 1997, 201, Tammi 2003, 469–470). Huumausainestrategia on kuitenkin saanut myös myönteistä palautetta esimerkiksi lehtien pääkirjoituksissa (Hakkarainen & Törrönen 2002, 546 ss., Törrönen 2002, 532 ss.). Vuoden 2006 väestökyselyssä kaksikolmasosaa vastaajista ilmoitti kannattavansa sekä terveysneuvontapisteitä että korvaushoitoa (Hakkarainen & Metso 2007, 549).²²

Hakkarainen ja Tigerstedt arvioivat vuonna 2002 garlandilaisittain, että huumausainepolitiikan rintamalla elettiin rinnakkaisten poliitikkojen aikaa, minkä takia oli vaikea arvioida mihin suuntaan olemme menossa. (Mt., 267.) Tammi (2002, 266) puhui samaan aikaan ”ristiaallokossa etenevästä kiihkerästä veneestä”. Tammen (2007) myöhemmin tekemän analyysin mukaan Huumausainestrategian laatimisen jälkeen huumausainepolitiikka on samanaikaisesti lähtenyt kehittymään kahteen eri suuntaan. Vaikka haittojen vähentämiseen tähtäävät toimet ovat vakiinnuttaneet paikkansa, samalla myös rajoittava, repressiivinen kontrolli on kiristänyt otettaan. Tammi kutsuu tällaista tilannetta kaksiraiteiseksi politiikaksi, joka on vuosien

²¹ Haittojen vähentämisliikkeen kehityskulusta, toimijoista, toiminnan lähtökohdista ja tavoitteista ks. tarkemmin Tammi 2004, esim. s. 394–395. Ks. myös Hurme 2002, 420.

²² Haittojen vähentäminen ei ole onnistunut saamaan jalansijaa huumeetonta yhteiskuntaa tavoittelevassa Ruotsissa (esim. Träskman 2001, 102). Tästä syystä neulojen vaihto-ohjelmia on ollut hyvin vaikea toteuttaa (esim. Flyghed 2000, 218). Matalan kynnyksen periaatteella toimivien terveysneuvontapisteiden kautta onnistuttaisiin kuitenkin saamaan huumeiden ongelmakäyttäjii hoito- ja palvelujärjestelmien piiriin (ks. tarkemmin Törmä 2009, 26 ss.).

edetessä jatkanut vahvistumistaan. (Mt., 32 ss. Ks. myös Hakkarainen et al. 2007, 555–556.)

2.6 Huumeiden käyttäjien moninaisuus

”Käyttääkö ihminen ainetta vai aine ihmistä?” (Sarvanti 1997, 14)

Seuraavaksi tarkastelen huumeiden käyttäjien moninaisuutta. Huumeita tai huumeiden käyttäjiä ei pitäisi käsitellä yhtenäisenä ryhmänä, sillä niin eri huumausaineiden kuin käyttäjienkin välillä on suuria eroja. Huumepelkoa ruokkivassa keskustelussa tehdään kuitenkin herkästi joukko yksinkertaisuuksia. Tällöin saatetaan puhua huumeiden kokeilemisesta tai toisessa ääripäässä vakavasta huumeriippuvuudesta, sillä väliin jäävää huumeiden käyttökäyttämistä pidetään mahdottomana.

Käyttäjiä voidaan luokitella monella tavalla. Aloitan kertomalla hallittuun, holtittomaan ja pakonomaiseen käyttöön tehdystä jaottelusta, jossa olennaiseksi muodostuu, miten hyvin henkilö pystyy säätelemään huumeiden käyttöönsä. Hakkarainen (1987) on kritisoinut Suomessa vallalla ollutta huumekeskeistä lähestymistapaa, jossa *aineen* ominaisuuksien katsotaan määrittävän huumeiden käytön luonteen ja sen aiheuttamat seuraukset. Hän rakensi oman tutkimusasetelmansa tarkastelemalla huumeiden käytön hallintaa, jolloin kiinnostuksen kohteena oli selvittää, miten hyvin henkilö pystyy itse kontrolloimaan käyttöönsä. Tällöin huumeiden päihdehakuinen käyttäminen näyttäytyy monella tavalla hyvin samanlaisena ilmiönä kuin alkoholin käyttö.²³

Hakkaraisen (1987) tutkimuksessa haastateltiin 57 suomalaista huumeiden käyttäjää. Lähtökohtana oli tuoda esille käyttäjien näkökulma, sillä he pääsivät itse kuvaamaan suhdettaan huumeisiin. Käyttäjien tavoittaminen, suostuttelemine haastateltaviksi ja luottamuksellisen suhteen luominen osoittautui haastavaksi tehtäväksi. Jotkut olivat välittömästi kiinnostuneita osallistumaan tutkimukseen, mutta suurin osa suhtautui tutkijoihin varauksellisesti. Käyttäjät saattoivat kieltäytyä välittömästi yhteistyöstä, kun taas osa harkitsi suostumistaan pitkään. Kun tutkittavien henkilöiden suojaamiseen ja tietojen pysymiseen salassa liittyvät kysymykset oli käsitelty, käyttäjät puhuivat haastattelutilanteissa avoimesti. (Mt., 5 ss.)

Hakkaraisen mukaan samaa ainetta oli mahdollista käyttää monella eri tavalla. Esimerkiksi kannabiksen käyttäjistä voidaan muodostaa useita eri

²³ Julkaisematonta liseniaatintutkimusta on raportoitu artikkelimuodossa (ks. Hakkarainen 1992).

profiileja jo pelkästään siitä syystä, että käytöllä tavoitellaan eri asioita. Hakkarainen ei väitä, että huumeaineella ei olisi mitään merkitystä. Myös huumeiden käyttäjät luokittelivat itseään ja toisiaan suosimiensa aineiden mukaan, sillä puhetta oli esimerkiksi ”pilvenpolttajista”, ”spiidityypeistä”, ”heroinisteista” ja ”sekakäyttäjistä”. (Mt., 64–65.) Olennaista oli kuitenkin sosiaalisten ja kulttuuristen tekijöiden vaikutus siinä, miten henkilö määritteli suhdetta omaan käyttöönsä.²⁴

Hallittu käyttö oli selkeästi kontrolloitua toimintaa, jolloin henkilö pystyi säätelemään omaa käyttöönsä monin tavoin. Säännöstely kohdistui ainevalikoimaan, käyttötiheyteen, annosteluun tai tilanteisiin. Huumeiden käytöstä ei seurannut merkittäviä haittoja, eikä käyttäjän tarvinnut huumeita rahoittaakseen syyllistyä rikoksiin. (Mt, esim. 77–78, 80–82.)

Holtittomassa käytössä huumeiden säännöstelystä lipsuttiin. Itsekontrollin pettäessä käyttäminen muuttui häilyväksi ja ailahtelevaksi. Otollinen tilanne vei mukanaan kertakulutuksen muodostuessa runsaaksi tai suunniteltua pidempiaikaiseksi. Huumeet saattoivat alkaa häiritä muuta elämää, ja käyttämisestä aiheutui vähitellen eriasteisia haittoja. Toisaalta henkilö pystyi ilman suuria ponnistuksia pysyttelemään aineista erossa. (Mt., esim. 78–79, 82–84.)

Pakonomaisessa käytössä huumeet hallitsevat kaikkea elämää. Henkilön on saatava aineita säännöllisesti, sillä olotila käy vieroitusoireiden takia muuten sietämättömäksi. Jos henkilö harjoittaa jonkinlaista säännöstelyä, kyse on pikemminkin aineiden käytön jatkuvuuden turvaamisesta kuin sen rajoittamisesta. Ainetta voidaan pyrkiä käyttämään turvallisesti esimerkiksi yliannostusriskin välttämiseksi. Jos suosikkiainetta ei ole saatavilla, henkilö voi siirtyä muihin aineisiin. Tosin myös tässä ryhmässä voidaan pitää taukoa vahvojen huumeiden käytössä ja turvautua välillä lääkkeisiin ja/tai alkoholiin.²⁵

Huumeiden käyttäjän suhde aineeseen voidaan tiivistää näiden kolmen eri luokan välillä seuraavasti: hallitulle käytölle on ominaista käyttäjän onnistunut itsekontrolli, holtittomassa käytössä aineiden saatavuus vie helposti mukanaan, pakonomaista käyttöä leimaa aineriippuvuuden luoma tarve. Tärkeää on huomata, että huumeiden käyttäjä pyrkii säännöstelemään käyttöönsä monin tavoin, ja hän voi myös onnistua siinä. Hakkaraisen tutkimus

²⁴ Jo Howard S. Beckerin (1963) mukaan marihuanan polttajaksi tuleminen oli oppimisprosessin tulos. Mt., 46–48. Ks. myös Määttä 1975b, 30, Larmela & Laine 1992, 73 ss., Kekoni 2007, 106 ss.

²⁵ Hakkarainen 1987, 44–47, 71–72, 79–80, 84. Ks. myös Malin et al. 2006, 300 ss, Perälä 2007, 258 ss., Kotovirta 2009, 86–88. Vaikka opiaattiriippuvaisille on kehitetty erilaisia korvaus- tai ylläpitohoitoon perustuvia lääkkeellisiä hoitoja, irrottautuminen voi tapahtua myös omin avuin (ks. esim. Hakkarainen 1987, 157, Knuuti 2007, 22, Kotovirta 2009, 21). Ks. myös Christie & Bruun 1986, 132.

paljastaa, että käyttäjä voi pitäytyä vain tietyssä huumausaineessa, välttää suonensisäistä käyttöä, rajoittaa käytön tiheyttä tai intensiteettiä taikka käyttää aineita vain tietyissä tilanteissa tai ajankohtana. Joillekin käyttäjille on tärkeää pysytellä laittomien huumemarkkinoiden ulkopuolella.²⁶

Huumeiden käyttäjät voidaan myös luokitella kolmeen eri luokkaan: kokeilijoihin, viihdekäyttäjiin ja ongelmakäyttäjiin (Salasuo & Rantala 2002, 42). Huumeiden käytön monipuolistumista on korostettu toisen huumausaineaallon aikana. Tällöin kiinnitettiin erityistä huomiota *huumeiden viihdekäyttämiseen*, jolloin keskustelu erilaisista huumeiden käyttöta-voista sai uutta vauhtia. Huumausainekeskustelua moitittiin yksipuolisuudesta, koska siinä yleensä keskityttiin vain huumeiden ongelmakäyttäjiin ikään kuin he edustaisivat kaikkia käyttäjiä (esim. Salasuo & Rantala 2002, 39–40). Viihdekäyttäjien esille nostaminen herätti hämmennystä, sillä kysymys ei ollut sosiaalisesti huono-osaisista muusta yhteiskunnasta syrjäytyneistä henkilöistä, rikollisessa alamaailmassa tiiviisti elävistä rikollisista tai muuta yleistä häiriötä aiheuttavista nuorista (esim. Pearson 2001, 195).

Nuorten huumeiden käyttöä on lähestytty tekemällä eroa syrjäyty- mis- ja nuorisokulttuurisen mallin välillä. Ensimmäisessä huumei- den käyttö on osa huono-osaisuuden prosessia. Toisessa ilmiötä lä- hestytään nuorisokulttuureista käsin. (Ks. tarkemmin Svensson et al. 1998, 46 ss.) Seppälän tutkimuksista käy ilmi, että viihdekäyttäjät menestyivät tavallisesti hyvin koulussa, opinnoissaan ja työelämäs- sä, mutta he kaipasivat vaihtelua jatkuvan suorittamisen vastapai- noksi. Rankan työviikon jälkeen haluttiin rentoutua ”jättämällä aivot narikkaan”. Osa tästä varsin elitistisestä trendikäyttäjien ryhmästä halusi erottautua tavallisesta suomalaisesta, latteaksi koetusta juntti- kulttuurista. Suuren maailman tyyliin irtiottoa arjesta haettiin esteet- tisessä ympäristössä, kauniiden ja hymyilevien ihmisten ympä- röimänä. Ekstaasin ja muiden stimulanttien avulla oli mahdollista saada uusia kokemuksia, kun niiden käytön katsottiin lisäävän itse- varmuutta, euforiaa, sosiaalisuutta, energisyyttä, kontrollia ja tehok- kuutta.²⁷ Edellä mainitussa kolmijaottelussa viihdekäyttäjien kes-

²⁶ Mt., esim. 54 ss. Myös kannabiksen käyttäjistä tehdyissä tutkimuksissa on tuotu esille, miten he ovat olleet tietoisia käytön aiheuttamista riskeistä ja miten he ovat säännelleet käyttöönsä ks. Kinnunen 1992, 38 ss., Oinonen 2002, 32 ss., Kekoni 2007, 117 ss. Viime vuosina kannabiksen kotikasvatusta on perusteltu esimerkiksi tuomalla ilmi, että sen ansiosta pystytään välttämään kontaktit rikolliseen alamaailmaan (ks. esim. Hough et al. 2003, 8, Kekoni 2007, 181–182).

²⁷ Ks. tarkemmin Seppälä 1999, 359 ss., Seppälä 2001, 204 ss. Ks. myös Salasuo 2004, 109 ss., Allaste 2006, 39–40, 58 ss. Edellä mainitussa Salasuon ja Kati Rantalalan (2002) kolmijaottelussa viihdekäyttäjien keskuudessa on mahdollista tehdä vielä tarkempia erot- teluja. Ekstaasin ja stimulanttien käyttäminen edustaisi juhlimiskäyttöä. Tämän lisäksi oli löydettävissä lähinnä pilvenpolttaajien harjoittama tapakäyttö ja erityinen psykedeeli- kulttuuri. Ks. tarkemmin mt., 45 ss.

kuudessa on mahdollista tehdä vielä tarkempia erotteluja. Ekstaasin ja stimulanttien käyttäminen edustaisi juhlimiskäyttöä. Tämän lisäksi oli löydettävissä lähinnä pilvenpolttajien harjoittama tapakäyttö ja erityinen psykedeelikulttuuri. (Ks. tarkemmin Salasuo & Rantala 2002, 45 ss.)

Huumeiden käyttäjien kolmijaottelun tarkoituksena on kiinnittää huomiota siihen, että vain osa kokeilijoista siirtyy huumeiden viihde- tai ongelmakäyttäjiksi. Vastaavasti vain osa huumeiden viihdekäyttäjistä on luokiteltavissa ongelmakäyttäjiksi. Huumeiden pitkäaikaisessa käytössä voi tapahtua erilaisia siirtymiä. Tällöin huumeiden viihde- ja ongelmakäytön välillä voi tapahtua siirtymiä molempiin suuntiin.²⁸ Toisaalta on tärkeä muistaa, että huomattava osa käyttäjistä luopuu kokonaan huumeista nuoruusvuosien jälkeen (esim. MacCoin & Reuter 2001, 16–17).

Lukumääräisesti tarkasteltuna suurin osa käyttäjistä kuuluu ensimmäiseen ryhmään, sillä heidän kokeilunsa eivät johda muutamaa käyttökertaa pidemmälle.²⁹ Huumeiden ongelmakäyttäjät muodostavat lukumäärältään pienimmän ryhmän. Viihdekäyttäjien ryhmän kokoa on sen sijaan vaikea arvioida. Jos tarkastelun kohteeksi otetaan huumeiden käyttäminen yhden vuoden aikana, viihdekäyttäjien ryhmä voi muodostua varsin suureksi. Se saattaa myös ylittää kokeilijoiden määrän. Tällaisen arvion voi esittää Hakkaraisen et al. (2006) tutkimuksen perusteella, jossa tarkasteltiin kannabiksen kokonaiskulutusta yhden vuoden aikana.

Lähtökohtana oli laskea, kuinka paljon Suomessa käytettiin kannabista vuonna 2004. Tutkimuksessa kannabiksen käyttäjät jaettiin käyttötiheyden perusteella kokeilijoihin, satunnaisiin, viikoittaisiin ja päivittäisiin käyttäjiin. Vuonna 2004 kannabista käyttäneitä henkilöitä oli kaikkiaan 106 200. Heistä hieman alle joka viides oli kokeilija, satunnaisia käyttäjiä oli yli puolet, viikoittaisia käyttäjiä oli 14 prosenttia ja päivittäisiä käyttäjiä kuusi prosenttia. Vaikka päivittäisten käyttäjien lukumäärä oli kaikkein pienin, heidän piipuissaan paloi yli puolet kannabiksen kokonaiskulutuksesta. (Hakkarainen et al. 2006, 590.)

Hakkaraisen et al. (2006) tutkimuksesta kävi ilmi, että lukumäärältään kaikkein pienin ryhmä vastasi huomattavasta osasta kulutusta. Huumeiden suurkuluttajiin kannattaakin kiinnittää huomiota, sillä he ovat merkittäviä huumemarkkinoita ylläpitäviä henkilöitä. Edellä muodostetussa kolmijaot-

²⁸ Salasuo & Rantala 2002, 43. Käyttäjien kertomista siirtymistä ks. esim. Hakkarainen 1987, 86–89, Pearson 2001, 191–192, Oikonen 2002, 38, Kekoni 2007, 182–185.

²⁹ Ks. esim. Heinonen 1989, 7, Partanen & Metso 1999, 145, Salasuo & Rantala 2002, 43, Hakkarainen & Metso 2005, 255.

telussa he saattaisivat edustaa huumeiden ongelmakäyttäjiä. Tällä määritellyllä viitataan henkilöön, joka käyttää vaarallista huumausainetta, käyttö on suonensisäistä, käyttöön on muodostunut voimakas riippuvuus tai siitä on aiheutunut henkilölle vakavia terveydellisiä tai sosiaalisia haittoja.³⁰ Suomessa tehdyissä tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota siihen, että huumeiden ongelmakäyttäjien tilanne on monella tavalla vaikea ja sosiaalinen syrjäytyminen ilmenee usealla eri elämänsaralla: sairauksina, asunnottomuutena, heikkona koulutustasona, työttömyytenä.³¹

Riikka Perälä (2007) on havainnoinut suonensisäisten käyttäjien ajan viettoa terveystieteiden neuvontapisteissä. Hän kyseenalaistaa tutkimuksessaan huumeiden käyttäjistä esitetyn kuvauksen, jossa eletäisiin osana jännittävää ja tapahtumarikasta rikollista alakulttuuria nauttien mm. laittomien aineiden levityksestä saaduista hulpeista tuloista. Huumeiden käyttäjistä piirtyvä kuva on kaukana tästä, sillä he kärsivät lukuisista eriasteisista ongelmista. Ei ole kotia, ei edes turvallista yöpymispaikkaa, ei kunnollista toimeentuloa tai koulutusta. He tarvitsivat monenlaista apua, tukea ja hoivaa. Esille nousee lista hyvin yksinkertaisia asioita: lepoa, ruokaa, lievitystä fyysisiin kipuihin ja seuraa yksinäisyyteen. Näitä huumeiden käyttäjiä ei voi myöskään moittaa siitä, että he eivät haluaisi hakeutua hoitojärjestelmän piiriin. Järjestelmä kuitenkin sortaa heitä monella tavalla käyttäjien joutuessa kritisoimaan palvelujen vähäisyyttä, heikkoa laatua ja niiden saamiselle asetettuja turhan tiukkoja ehtoja. Palveluiden piiriin hakeutuessaan viranomaisten käytös on usein epäkunnioittavaa. Tämä kaikki synnyttää käyttäjissä katkeruutta yhteiskuntaa vastaan ja syventää epäluottamusta eri viranomaisia kohtaan. Perälä tuo tutkimuksessaan ilmi, että huumeiden ongelmakäyttäjiä ei pitäisi käsitellä yhtenä homogeenisenä ryhmänä, sillä heidän keskuudessaan on useita hyvin erilaisista lähtökohdista peräisin olevia ihmisiä, joiden tuen tarve on erilainen. Hoitojärjestelmää olisikin tärkeä pyrkiä kehittämään kuuntelemalla käyttäjiltä saatavaa palautetta.³²

³⁰ Vastaava Salasuon ja Rantalan (2002, 44) määritelmä on peräisin EMCDDA:lta.

³¹ Ks. esim. Nuorvala et al. 2004, 613–614, 616–617, Kuussaari & Ruuth 2007, 1–2, Nuorvala et al. 2008, 661–662, Törmä 2009, esim. s. 16.

³² Mt., 258 ss. Matalan kynnyksen palveluista ks. myös Törmä 2009, 32 ss. Osa käyttäjistä on ilmoittanut arvostavansa esimerkiksi Nimettömien Narkomaanien kaltaista vertaistoimintaa (Kotovirta 2009, 137 ss.). Ks. myös Määttä 1975b, 31–32.

2.7 Tuoreita arvioita huumeiden käyttäjien lukumäärästä

Viimeisimmän vuonna 2006 tehdyn väestökyselyn mukaan 14 prosenttia vastaajista on ilmoittanut joskus elämänsä aikana kokeilleensa tai käyttäneensä huumausainetta. Prosenttiluku pienenee mitä lähemmäs kysymyksissä tullaan säännöllistä käyttöä. Viimeksi kuluneen vuoden aikana tapahuneesta käytöstä raportoi vain kaksi prosenttia vastaajista ja viimeisen kuukauden aikaisesta käytöstä alle prosentti. Absoluuttisiksi luvuiksi muuttuina väestökyselyistä paljastuu, että noin 450 000 suomalaista on kokeillut huumausainetta. Noin 100 000 on käyttänyt huumetta vuoden sisällä ja 40 000 kuluvan kuukauden aikana.³³

Huumeet kiinnostavat erityisesti nuoria, mikä näkyy kyselyissä heidän kokeilujaan tai käyttöään kuvaavina aikuisia korkeampina lukuina. Kannabis on pysytellyt nuorten suosimana aineena, mutta toinen aalto lisäsi kiinnostusta myös muita huumeita kohtaan.³⁴ Viimeisempien mittausten mukaan nuorempien ikäryhmien osoittama kiinnostus huumeita kohtaan on kääntynyt laskuun.³⁵ Jos tarkastelun kohteeksi otetaan koko henkilön elämänkaari, tutkimukset osoittavat, että iän karttuessa huumeiden käyttäminen tavallisesti lakkaa kokonaan tai ainakin vähenee (esim. Hakkarainen & Metso 2005, 255, 263). Tosin viimeisimmästä kyselystä erottui nuorten aikuisten miesten ryhmä, joka tuntui pysyttelevän ilmeisen tiiviisti kannabiksen parissa (Hakkarainen & Metso 2007, 544–545, 550).

Huumeiden ongelmakäyttäjistä esitetyn viimeisimmän arvion mukaan Suomessa oli vuonna 2005 noin 14 500–19 000 amfetamiinin tai opiaattien ongelmakäyttäjää. Pääkaupunkiseudulta heistä löytyi noin 5 100–8 200. Valtaosa ongelmakäyttäjistä on miehiä. (Partanen et al. 2007, 555–556.)

2.8 Käyttäjät rikosoikeudellisen kontrollin kohteina

Huumeiden käyttäminen ei tavallisesti tule viranomaisten tietoon, sillä huumausainerikollisuus on tyypillistä piiloon jäävää rikollisuutta. Kun kaikki huumeisiin liittyvä toiminta on kriminalisoitua, on ymmärrettävää,

³³ Hakkarainen & Metso 2007, 543–544. Ks. myös Hakkarainen & Metso 2003, 246–247, Hakkarainen & Metso 2005, 253.

³⁴ Ks. esim. Hakkarainen & Metso 2003, 252, Hakkarainen & Metso 2007, 544–456. Esimerkiksi vuonna 2004 esiintyi 20–29-vuotiaiden ikäryhmässä kuudella prosentilla kokemusta amfetamiinista, viidellä prosentilla ekstaasista ja noin prosentilla heroiinista tai muista opioideista (Hakkarainen & Metso 2005, 253).

³⁵ Ks. Hakkarainen & Metso 2007, 544. Ks. myös Piispa et al. 2008, 10–13.

että niin käyttäjät kuin kauppiat pyrkivät pysyttelemään kontrollilta piilossa. Salassa pitämistä vahvistaa yhteiskunnassa yleisesti vallitseva narkofofinen ilmapiiri, sillä paljastumisen aiheuttamia kielteisiä seurauksia pelätään.³⁶

Vaikenemisen muureja ei ole helppo murtaa edes tutkimuksen keinoin. Käyttäjien tavoittaminen yhteiskunnan marginaaleista voi osoittautua työlääksi. Heihin voi myös olla vaikea muodostaa luottamuksellista suhdetta, sillä ulkopuoliset kyselijät saavat tavallisesti epäluuloisen vastaanoton.³⁷

Väestökyselyiden mukaan Suomessa on vuosittain noin 100 000 huumetta kokeillutta tai käyttänyttä henkilöä. Huumeiden ongelmakäyttäjiä on puolestaan arvioitu olevan noin 14 500 – 19 000. Jos piiloluvun suuruutta arvioitaisiin ottamalla tarkastelun kohteeksi kaikki kokeilijoiden, käyttäjien ja ongelmakäyttäjien yksittäiset käyttökerrat, luvusta muodostuisi huomattavan suuri. Jo pelkästään edellä esitetyt luvut ovat kuitenkin toista mittaluokkaa kuin rikostilastoissa, sillä poliisitilastojen perusteella voidaan havaita, että se epäilee vuosittain noin 15 000 henkilön syyllistyneen huumausainerikokseen (ks. liitetaulukko 2e). Tässä luku kattaa kaikki huumausainerikoksista epäiltyt henkilöt, eli kokeilijoiden ja käyttäjien lisäksi huumeiden levittäjät. Sama henkilö voi myös esiintyä poliisitilastossa useamman kerran yhden vuoden aikana.³⁸

Piiloluvun suuruudesta on vaikea esittää tarkkoja arvioita.³⁹ Edellä esittämiäni lukuja vertailtaessa on kuitenkin mahdollista todeta, että vain harva huumeita kokeilleista tai käyttäneistä jää kiinni. Rikosoikeudellisen kontrollin kohteeksi joutuu niin huumeiden kokeilijoita, satunnaisia käyttäjiä, viihdekäyttäjiä kuin ongelmakäyttäjiäkin. Huumeiden hallittu käyttäminen,

³⁶ Kysymys ei ole pelkästään rikosoikeudellisista seuraamuksista, vaan myös muista haitoista. Esimerkiksi narkomaaninmenneisyyden kätkeminen voi olla ainoa tapa onnistua saamaan työpaikka (Knuuti 2007, 95–97, 159, Kotovirta 2009, 61–63). Ks. myös Hakkarainen 1987, 51–53, Kekoni 2007, 159–160, Törmä 2009, 23.

³⁷ Ks. esim. Perälä 2002, 73, Kinnunen et al. 2005, 34–36, Weckroth 2006, 43–46, Kekoni 2007, 89–91. Antti Weckroth (2006, 43–46) kertoo etnografiansa alussa, miten hänen jalkautumisestaan huumehoitolaitoksen arkeen varjosti asiakkaiden keskuudessa virinnyt epäily hänen toimimisestaan poliisin värväämänä vakoojana. Myös Kinnusen et al. (2005, 36) tutkimuksessa haastateltu poliisin kiinni ottama käyttäjä suhtautui epäluuloisesti haastattelunauhuriin epäillen kyse olevan vain ”myrkyjen uudesta kikasta”.

³⁸ Ethan A. Nadelman (1991, 29) on arvioinut, että huumausainerikoksista pidätettyjen määrä vastaisi noin kahta prosenttia niistä 30 miljoonasta amerikkalaisesta, jotka ovat käyttäneet huumeita viimeisen vuoden aikana.

³⁹ Vuonna 2004 toteutetun nuorisoriikollisuuskyselyn mukaan marihuanaa tai hasista kokeilleista nuorista viisi prosenttia kertoi tapauksen tulleen poliisin tietoon. Kiinnijäämiskiriski on viimeisen kymmenen vuoden aikana kasvanut, sillä vuonna 1996 vain 2,6 prosenttia nuorista kertoi ilmitulosta. Kivivuori & Salmi 2005, 55.

käytön tapahtuminen rauhallisissa oloissa sisätiloissa tai aineiden hankkiminen luottamuksellisten suhteiden kautta ovat esimerkkejä piilossa pysymistä edistävästä tekijöistä. Jos taas kyse on julkisessa tilassa aikaansa vietävistä nuorista tai henkilö on aikaisemmin ollut poliisin kanssa tekemisissä, kiinnijäämisriski nousee.⁴⁰

Huumausainekontrollin oikeudenmukaisuuden arvioiminen edellyttää tutkimustietoa sen toteuttamisen käytännöistä. Vuoden 1972 huumausaineissa tukeuduttiin vahvasti rikosoikeudellisen kontrollin varaan. Huumausainelain ensisijainen tavoite keskittyä huumeiden levittäjiin ei toteutunut, sillä kontrolli keskittyi käyttäjiin (esim. Utriainen & Hakonen 1985, 176 ss.). Huumeiden käyttäjät joutuivat myös muita rikollisia tiukemman kontrollin kohteiksi, mikä ilmeni esimerkiksi varsin pitkänä vapaudenmenetyksinä esitutkinnassa (esim. Träskman 1986, 22–23). Myös sanktiotaso muodostui siinä mielessä ankaraksi, että toimenpiteistä luopumista koskevia säännöksiä ei juuri ryhdytty soveltamaan, vaikka tätä oli korostettu lakia säädettäessä (Kontula 1988, 131–133). Huumeiden käyttäjät ovat saattaneet pitää itseään huumeepolitiikan uhreina, koska kiinnijääminen ja tuomion saaminen on pannut alulle kasautuvan syrjäytymisprosessin, jota on ollut hyvin vaikea katkaista (esim. Heinonen 1986, 60 ss., Kotovirta 2009, 75).

Rikosoikeudellinen kontrolli tiivistyy huumeita aktiivisesti käyttävien henkilöiden ympärille, jotka tekevät paljon myös muita rikoksia. Tässä ryhmässä osa on kovien huumeiden käyttäjiä, heidän käyttönsä on suonen-sisäistä ja heille on aiheutunut käytöstä monenlaisia haitallisia seurauksia. Tästä syystä lienee mahdollista kutsua heitä huumeiden ongelmakäyttäjiksi. Heidän pysyttämistään yhteiskunnan marginaaleissa vahvistaa narkofo-binen ilmapiiri, joka vaikeuttaa heidän jo muutenkin vaikeaa asemaansa. He ovat esimerkiksi jättäytyneet monien palvelujen ulkopuolelle (esim. STM 1991, 11, 64–65, 69–70). Myös sosiaali- ja terveystieteiden keskuudesta, joiden pitäisi olla tukemisen ja auttamisen ammattilaisia, paljastuu yhä edelleen varauksellista ja ennakkoluuloista asennoitumista huumeita käyttäneitä kohtaan⁴¹. Jock Youngia (1999) mukaillen voidaan kysyä, onnistutaanko tällä kaikella vain lisäämään käyttäjien sulkemista yhteiskunnan ulkopuolelle. Huumeiden käyttäjien asema muodostaakin kiinnostavan näkökulman tutkimukselle (Hakkarainen 1999, 22).

⁴⁰ Ks. esim. Rosenqvist 1970, 41, Määttä 1975b, 42, 66–67, Hakkarainen 1987, 50, 130, 134–135, Salasuo 1999, 58, 61, Kinnunen 1996, 10.

⁴¹ Ks. esim. Perälä et al. 2002, 7–8, Kuussaari 2006, 224, Kekoni, 163–166.

3 Tutkimustehtävä ja -asetelma

3.1 Tutkimustehtävän kehittäminen

Tutkin huumeiden käyttäjiin kohdistuvaa rikosoikeudellista kontrollia. Tutkimus jakautuu temaattisesti kolmeen eri osaan, sillä käsittelen 1) huumausainelakien säätämistä, 2) rangaistussäännösten tulkintaa ja 3) säännösten soveltamista. Tarkastelen lainsäädäntöprosesseja kolmena eri ajankohdina: vuoden 1972 huumausainelain säätäminen, vuonna 1994 toteutettu rangaistussäännösten keskittäminen rikoslakiin ja viimeisenä vuoden 2001 huumausaineen käyttörikosuudistus. Toisessa osassa liikun oikeudellisen tutkimuksen perinteisessä viitekehyksessä pureutumalla oikeussäännösten tulkintaan liittyviin kysymyksiin. Kolmannessa osassa kiinnostuksen kohteena on selvittää, minkälaiseksi soveltamiskäytäntö on muodostunut eri aikakausina. Tutkimuksessani eri osat nivoutuvat toisiinsa kronologisessa järjestyksessä. Kehittelen seuraavaksi tutkimustehtävääni ja perustelen käyttämäni monitieteellistä tutkimusotetta.

Lainsäädäntöprosesseista. Seuraan lainsäädäntöprosessia kolmena eri ajanjaksona. Tavallisesti lainopillisessa tutkimuksessa lain esitöitä käytetään oikeuslähteenä, joiden avulla tarkennetaan oikeussäännöksistä annettavia tulkintasuosituksia. Itse lähestyn lainsäätämistä toisenlaisesta näkökulmasta, sillä en etsi vastauksia lain tulkinnallisiin kysymyksiin. Olen kiinnostunut selvittämään, minkälaista keskustelua huumeista, niiden käyttäjistä ja kontrollin eri vaihtoehdoista on käyty. Tällöin äänensä saavat kuuluville myös kansanedustajat, jotka ovat eduskunnassa olleet päättämässä säädösten lopullisesta sisällöstä.

Tutkimusotteeni on oikeussosiologinen, sillä olen halunnut tarkalla lähiluvulla käydä läpi lain syntyhistoriaa.⁴² Lainsäätämiseen perehtyminen tuo ilmi, miten voimakkaita jännitteitä on ilmennyt käsiteltäessä moraalisesti viritettyä kysymystä huumausainekontrollista. Oikeussosiologisen otteen avulla on mahdollista tehdä ymmärrettäväksi, miksi lakiin ja sen esitöihin on jäänyt ristiriitaisuuksia.⁴³ Huumeita on mahdollista pitää ”hyvänä vihollisena”. Toisen huumausaineaallon myötä on keskusteltu huumeiden ”normalisaatiosta”. Tämä herättääkin kysymään, minkälaisia käsityksiä huumeista ja niiden käyttäjistä lakia säädettäessä on esitetty.

⁴² Oikeudellisen aineiston lähestymisestä eri tutkimustraditioista käsin ks. tarkemmin esim. Niemi-Kiesiläinen et al., 2006, 22 ss. Ks. myös esim. Mäkelä 1990, 47 ss., Alasuutari 1999, 38 ss., Tops 2001, 26–28.

⁴³ Sinänsä kysymys ei ole yksin huumeista, sillä lakien säätämiseen ei pureutumisen on osoittanut, että ristiriitaisuuksien ilmeneminen on hyvin tavanomaista ks. Tala 2005, 16, 35–37, 158, 161.

Onko suhtautuminen huumeiden käyttäjien rikosoikeudellisen kontrollin tarpeeseen muuttunut vuosikymmenten aikana? Kun huumeongelma vaka-voitui 1990-luvulla, sorruttiinko vaatimuksissa ylilyönteihin vai pyrittiinkö päinvastoin sopeutumaan ja hakemaan rikosoikeudellisille kontrollille vaihtoehtoisia keinoja.

Olen koonnut taulukkoon 1 lainsäätämisprosesseista käyttämäni aineiston. Lähdän liikkeelle vuoden 1972 huumausainelain säätämisestä, sillä ilmiön historiallinen paikantaminen auttaa ymmärtämään huumausainekontrollin kehittymistä. Katsaus menneeseen antaa myös välineitä arvioida nykyistä huumeiden käyttäjiin kohdistuvaa kontrollia. Olen kulkenut Hakkaraisen jalanjäljissä, sillä hän on vuonna 1992 ilmestyneessä väitöskirjassaan analysoinut huumeiden yhteiskunnallisen paikan määrittelyprosessia.⁴⁴

Olen tässä työssäni pystynyt hyödyntämään aikaisempia tutkimuksiani. Licensiaatintutkimuksessani (Kainulainen 2000) käsittelin huumausainerikoksia koskevien rangaistussäännösten uudistamista 1990-luvulla. Vuonna 2001 voimaan tulleen huumausaineen käyttörikosuudistuksen aikaisista tapahtumista olen raportoinut kahteen otteeseen (Kainulainen 2002 & 2006). Tätä tutkimusta varten olen lukenut koko aineiston vielä uudelleen läpi, minkä ansiosta olen pystynyt nostamaan lakia säädettäessä käydyistä keskustelusta esille uusia vivahteita.

Taulukko 1 Keskeiset aineistot lainsäätämisprosesseissa

1972	Huumausainelaki - Huumausainekomitea 1969 - HE 128/1970 - LaVL 2/1971 - TaVM 12/1971
1994	Rikoslain 50 luvun säätäminen - OLJ 4/1991 - HE 180/1992 - LaVM 17/1993 - Kansanedustajien keskustelut
2001	Huumausaineen käyttörikosuudistus - Ehdotus HE:ksi - HE 231/2000 - Eri asiantuntijoiden esittämät lausunnot - LaVM 13/2001 - Kansanedustajien keskustelut

⁴⁴ Hakkarainen käytti sosiaalisten ongelmien tutkimusperinnettä, jolloin kiinnostuksen kohteena on se prosessi, jonka aikana päätetään, pidetäänkö tiettyä kysymystä virallistoimenpiteitä vaativana sosiaalisena ongelmana. Tästä tutkimuskentästä tarkemmin ks. esim. Hakkarainen 2004, 253 ss.

Huumausainerikoksia koskevien rangaistussäännösten tulkinta. Huumausainerikoksia koskevien rangaistussäännösten soveltaminen edellyttää laintulkintaa. Tarkastellessani seuraamusharkintaan liittyviä oikeudellisia kysymyksiä pysyttelen perinteisen lainopillisen tutkimuksen viitekehyksessä. Etsin vastausta siihen, minkälainen seuraamus huumeiden käytöstä pitäisi määrätä.

Lähestyn seuraamusjärjestelmää syyttäjän muuttuneen aseman kautta. Tarkastelen toimenpiteistä luopumista koskevaa uudistusta, rangaistusmääräysmenettelyä ja muutorangaistusta. Samalla tuon ilmi, miten useat 1990-luvulla toteutetut rikosprosessuaaliset uudistukset ovat vaikuttaneet siihen, että syyttäjien merkitys kriminaalipoliittisina päätöksentekijöinä on kasvanut. Tämä on oikeustieteellisen tutkimuksen kentällä kiinnostavaa, koska perinteisesti tulkintajuridiikkaa on tehty tuomarin näkökulmasta käsin. Perustelen tutkimuksessani, miksi toimenpiteistä luopumiselle on aivan erityistä tarvetta huumausainerikoksissa. Esitän samalla tulkintasuosituksia siitä, minkälaisissa tapauksissa se olisi mahdollista. Mielenkiintoista on myös pohtia, voidaanko huumeiden käyttäjien moninaisuus ottaa huomioon seuraamusharkinnassa.

Vuonna 2001 voimaan tulleessa huumausaineen käyttörikosuudistuksessa poliisi sai mahdollisuuden sakottaa huumeiden käyttäjiä rangaistusmääräysmenettelyssä. Tämä asettaa uusia haasteita seuraamusharkinnalle, sillä samalla korostettiin rangaistukselle vaihtoehtoisten seuraamusten käyttämistä. Arviointi tutkimuksessani, miten seuraamusharkinta onnistuu nykyisessä rangaistusmääräysmenettelyssä.

Tarkasteltaessa seuraamuksen määräämistä on mahdollista kysyä, miten hyvin rikoksesta epäillyn oikeusturvan takeista pystytään huolehtimaan. Tällöin huomioni kiinnittyy erityisesti huumeiden ongelmakäyttäjiin, jotka eivät riippuvuutensa ja huonon sosiaalisen asemansa takia ole siinä kunnossa, että he pystyisivät yksin huolehtimaan omien oikeuksiensa toteutumisesta.

Seuraamuskäytäntö huumausainerikoksissa. Huumausainerikoksia koskevia rangaistussäännöksiä uudistettaessa on kerta toisensa jälkeen esitetty erimielisiä käsityksiä huumeiden käyttäjien rikosoikeudellisen kontrollin tarpeesta. Sovitettaessa yhteen lainvalmisteluvaiheessa esitetyt ristiriitaiset käsitykset on lopputuloksena aina ollut eräänlainen kompromissi. Samalla kun huumeiden käytön kriminalisoimisen tarpeesta on pidetty kiinni, on korostettu toimenpiteistä luopumista koskevien säännösten soveltamista huumeiden käyttäjiin. Tästä syystä on kiinnostavaa selvittää, minkälaiseksi seuraamuskäytäntö on muodostunut. Minkälaisia rangaistuksia huumeiden käytöstä on määrätty? Onko toimenpiteistä luopumista koskevat säännökset otettu vakavasti? Minkälaisissa tapauksissa säännöksiä on sovellettu?

Tutkimuksessani lähdän liikkeelle 1960–1970-lukujen vaihteessa muotoutuneista käytännöistä. Näin pitkän ajanjakson ollessa tarkastelun koh-

teenä on mahdollista selvittää, onko seuraamuskäytännössä tapahtunut muutoksia eri vuosikymmeninä? Onko havaittavissa merkkejä siitä, että kriminaalipoliittisen ilmapiirin kiristymisellä olisi ollut vaikutusta rangaistuksiin? Oikeudellisessa keskustelussa on aikaisemmin arvioitu, että juuri syyttäjät olisivat herkkiä muutoksille. Onko tutkimuksestani löydettävissä merkkejä syyttäjien koventuneista asenteista?

Huumeiden käyttäjien rikosoikeudellisen kontrollin ankaruus tai lievyys määräytyy viime kädessä vasta eri oikeudellisten toimijoiden tekemien ratkaisujen kautta. Tutkimuksessani varsin mittavan osan muodostaa seuraamuskäytäntöihin perehtyminen. Olen kiinnostunut siitä, miten poliisi, syyttäjä ja tuomarit ovat tulkinneet ja soveltaneet säännöksiä. Soveltamiskäytännön näkyväksi tekeminen on edellyttänyt empiirisen aineiston hankkimista.

Seuraamuskäytännöstä hankkimani aineisto on varsin rikasta: käytän oikeustilastoja, erikseen kerättyä aineistoa seuraamuksista ja eri oikeusviranomaisille tekemiäni haastatteluja (ks. taulukko 2). Käyn seuraavaksi hieman tarkemmin läpi näitä eri lähteitä. Oikeustilastollisessa analyysissä turvaudun keskeisesti Tilastokeskuksen tuottamiin tilastoihin, jotka pohjautuvat poliisin, syyttäjien ja tuomioistuimien toimittamiin tietoihin omasta toiminnastaan.⁴⁵ Tämän lisäksi olen joutunut etsimään myös muita lähteitä. Erityisesti selvittäessäni toimenpiteistä luopumista 1960–1970-luvuilla havaitsin, että luotettavaa tilastotietoa oli saatavilla puutteellisesti. Seuraamuskäytäntöä tutkittaessa on tarkoituksenmukaista suhteuttaa luvut tilastoidun huumausainerikollisuuden kokonaismäärään. Käyttäessäni tietoja poliisin raportoimasta huumerikollisuudesta osoitan, miten suuri merkitys pelkästään tilastointitavalla on ollut käsityksiimme huumausainetilanteen kehityksestä.

Syyttäjätalastoista on mahdollista selvittää seuraamusluonteisen syyttämättä jättämisen määrä ja eri perusteiden käyttäminen. Tuomioistuintilastosta on saatavilla pidemmät aikasarjat, jolloin voidaan tarkastella huumausainerikokista tuomittujen lukumäärissä tapahtuneita vuosittaisia vaihteluja, eri rikosnimikkeiden esiintymistä, eri rangaistuslajien käyttöä ja keskirangaistuksia.

Seuraamuskäytäntöihin perehtyessäni olen Pertti Alasuutarin (1989) tavoin toiminut eräänlaisena salapoliisina käyttäessäni laadullista tutkimusotetta. Jos tarkastelisin seuraamuskäytäntöä vain oikeustilastojen valossa, en onnistuisi saamaan vastauksia moniin mieltäni askarruttaviin kysymyksiin. Tästä syystä olen hankkinut mittavan asiakirja-aineiston, jonka perusteella pystyn selvittämään, minkälaisia tapauksia kätkeytyy tilastojen taakse. Tällöin on mahdollista saada tarkempaa tietoa huumausainerikollisuuden luonteesta ja rikosprosessin eri vaiheissa tehtyjen ratkaisujen perusteluista.

⁴⁵ Olen käyttänyt Tilastokeskuksen julkaisemia tietoja, jotka ovat yleensä peräisin vuosittain ilmestyvästä Oikeustilastollisesta vuosikirjasta. Tämän lisäksi Tilastokeskus on tehnyt pyynnöstäni erinäisiä lisäajoja sen hallussa olevista rekisteriaineistoista.

Taulukko 2 Empiirinen tutkimusaineisto seuraamuskäytännöstä

Aineisto	Ajankohta	N	Keskeinen selvittävä kysymys
1. Oikeustilastot			
Poliisi	1968–2007		Poliisiin tietoon saaman huumerikollisuuden määrä ja luonne & rikoksista epäillyt henkilöt
Syyttäjä	1980–2006		Seuraamusluonteiset syyttämättä jättämiset: määrä & perusteet
Tuomioistuim	1968–2006		Syyksi lukevat tuomiot: määrä, rikosnimikkeet, rangaistuslaji & keskirangaistukset
2. Itse kerätty asiakirja-aineisto			
Syyttämättäjättämispäätökset	1997	677	Päätösten perustelut: puhuttelun ja hoitoonohjaamisen yleisyys
	2001–2003	1 370	
Rangaistusmääräykset	2001–2003	5 030	Huumausaineen käyttörikosten piirteet & sakkojen lukumäärä
Tuomiot (otos käräjäoikeuksista)	1996–1997	510	Tuomioiden sisältö: rikosten piirteet, tuomioiden perustelut
	2002–2004	763	
3. Haastatteluaineisto			
Poliisi	1998–1999	6	Poliisin toiminta huumerikosten paljastamiseksi & selvittämiseksi, suhtautuminen huumeiden käyttäjiin, toimet alaikäisten ja hoidon tarpeessa olevien kohdalla
	2004–2008	18	
Syyttäjä	1998–1999	8	Seuraamusharkintaan liittyvät kysymykset: alaikäiset ja hoitoonohjaus
	2004–2008	10	
Tuomari	1998–1999	7	Seuraamusharkintaan liittyvät kysymykset

Olen kerännyt kokonaisaineiston Valtakunnansyyttäjänviraston avustuksella kaikista Suomessa tehdyistä seuraamusluonteisista syyttämättäjäyttämispäätöksistä huumausainerikoksissa vuosilta 1997 ja 2001–2003. Käräjäoikeuksien huumausainerikoksista antamista tuomioista on kerätty otos kahteen otteeseen (1996 & 2002–2003). Molemmilla kerroilla kohteena oli viisi suurinta käräjäoikeutta: Espoo, Helsinki, Tampere, Turku ja Vantaa. Keräsin aineiston yhdessä tutkimusavustajieni kanssa näiden käräjäoikeuksien arkistoista. Huumausaineen käyttörikosuudistuksen jälkeen oli tarpeellista hankkia tietoa rangaistusmääräysmenettelyssä käsitellyistä tapauksista. Valtakunnansyyttäjänvirasto avusti tämän vuosilta 2001–2003 kerätyn aineiston kokoamisessa (Kainulainen 2006, 18, 67–68). Seuraamuksia koskevien ratkaisujen lisäksi aineistossa on rikosilmoituksia, pöytäkirjoja rikoksista epäiltyjen kuulusteluista ja rikosprosessuaalisten pakkokeinojen käyttämisestä, Keskusrikospoliisin rikosteknisen laboratorion antamia lausuntoja, todistuksia hoitoon hakeutumisesta. Nämä asiakirjat ovat saattaneet sisältyä seuraamusaineistoon, mutta joissakin kiinnostavilta vaikuttavissa tapauksissa olen hankkinut ne varta vasten käsiini.

Asiakirja-aineistosta saatavissa olevaa kuvaa seuraamusharkinnassa vaikuttavista seikoista on pyritty syventämään tekemällä haastatteluja poliisille, syyttäjille ja tuomareille.⁴⁶ Käytän tässä tutkimuksessa myös uutta aineistoa, joka muodostuu vuosina 2004–2008 tekemistäni haastatteluista poliisille ja syyttäjille.⁴⁷ Haastattelin näiden vuosien aikana kahdeksaa syyttäjää eri puolella Suomea. Heistä puolet oli miehiä ja puolet naisia. Useilla oli varsin pitkä kokemus syyttäjän tehtävistä, ja suurin osa oli erikoistunut huumausainerikosten käsittelemiseen. Haastatteluissa puhuttiin mielestäni varsin avoimessa ilmapiirissä huumausainekontrollista. Teema-haastattelun oppien mukaisesti käytin vapaamuotoisten haastattelujen pohjana kysymysrunkoa, jonka avulla jokaisen haastateltavan kanssa käsiteltiin samat aiheet.⁴⁸ Haastattelut nauhoitettiin ja purettiin yleiskielelle. Kerron tarkemmin poliisihaastatteluihin liittyvistä metodologisista kysymyksistä luvussa IV. Olen antanut tässä työssäni poliisille varsin paljon sivutilaa. Poliisi on ollut mielestäni tarpeellista ottaa erityiseksi tutkimuskohteeksi, koska sen toiminta vaikuttaa merkittäväällä tavalla ilmisaadun huumausainerikollisuuden määrään ja piirteisiin. Myös huumeiden käyttäjän näkö-

⁴⁶ Vuosina 1998–1999 tein tutkimusavustajani kanssa kuusi haastattelua poliisille, kahdeksan syyttäjille ja seitsemän käräjätuomareille.

⁴⁷ Tämän lisäksi jalkautuessani eri paikkakunnille kävin haastattelemassa sosiaali- ja päihdetyöntekijöitä, mutta käytän näitä haastatteluja vain eräänlaisena taustamateriaalina.

⁴⁸ Ks. tarkemmin Hirsjärvi & Hurme 2001, 47 ss. Teemahaastattelun suunnittelemisesta ja toteuttamisesta ks. myös Kainulainen 2004b, 20 ss.

kulmasta tämä kohtaaminen on monella tavalla merkittävä. Tutkimukseni painopiste on kuitenkin seuraamusharkintaan liittyvissä kysymyksissä.

Kontrolliviranomaisten toiminta kiinnostuksen kohteena

Rikosoikeudellisessa järjestelmässä käytetään merkittävällä tavalla yhteiskunnallista valtaa. Rangaistussäännösten soveltamiskäytäntöä tutkiessani painopiste on huumeiden käytöstä määrättävään seuraamukseen liittyvissä kysymyksissä. Seuraamuksen määrääminen edellyttää rikoksen ilmitulemista. Huumausainerikoksissa on kuitenkin hyvin tavallista niiden piiloon jääminen. Kiinnostavaa onkin pohtia sitä, mikä selittää rikosten ilmitulemista. Tästä syystä tarkastelen tutkimuksessani poliisin ja huumeiden käyttäjien välisiä kohtaamisia. Rikosprosessin aikana puututaan ihmisten perustuslailla suojattuihin oikeuksiin. Erityisesti esitutinnan aikana rikoksesta epäillyn oikeusturva on alttiina loukkauksille. Kriminologisesta näkökulmasta voidaan nostaa esille se, että virallisten seuraamusten lisäksi kiinni jääminen voi aiheuttaa monenlaisia epävirallisia seurauksia.

Yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa myös huumeiden käyttäjät ovat päässeet kertomaan kokemuksistaan kontrollin kohteina. He ovat saattaneet pitää esitutinnan kohteeksi joutumista tuntuvampana seuraamuksena kuin rikosprosessin päätteeksi määrättävää oikeudellista seuraamusta esimerkiksi sakon muodossa. En ole itse haastatellut kontrollikoneiston kohtaamia huumeiden käyttäjiä, mutta tutkimuskirjallisuutta hyödyntämällä olen pyrkinyt nostamaan esille vastapuhetta haastattelemilleni oikeusviranomaisille. Huumeiden käyttäjien parissa tehdyissä tutkimuksissa on havaittu, että kontrollin kohteiksi joutuneet käyttäjät kyseenalaistavat varsin harvoin oikeusviranomaisten toimia. Rikosoikeudellisen kontrollin kohteeksi joutuneet aktiiviset huumeiden käyttäjät ovat usein sosiaalisesti huono-osaisia. Tästä syystä on mielestäni yhä enemmän perusteita tutkia viranomaisten toimintaa ja selvittää, mitä rikosprosessin aikana tapahtuu. Tällainen tutkimus edellyttää monitieteellistä otetta.

3.2 Monitieteellisestä tutkimusotteesta

Monitieteellistä tutkimusotetta on mahdollista lähestyä puhumalla triangulaatiosta. Yksinkertaisesti esitettynä sillä tarkoitetaan erilaisten teorioiden, menetelmien ja aineistojen käyttämistä samassa tutkimuksessa. Monipuolisuus voi ilmetä teoria-, menetelmä-, aineisto- tai tutkijatriangulaationa. (Ks. esim. Eskola & Suoranta 2005, 68.) Tällaista tutkimusotetta on myös

arvosteltu.⁴⁹ Triangulaatiota voi mielestäni käyttää eräänlaisena avaavana käsitteenä, joka auttaa jäsentämään oman tutkimusasetelmani lähtökohtia. Valaisen vielä muutaman konkreettisen esimerkin kautta, miten olen tehnyt triangulaatioon perustuvaa tutkimustani.

Teoriatriangulaatiossa tutkimuskohdetta lähestytään erilaisten teorioiden kautta. Itse voin sanoa toteuttavani monitieteellistä tutkimusotetta, sillä liikun tässä työssä useilla eri tieteenaloilla. Huumausainekontrollia on mielestäni tarkoituksenmukaista pyrkiä ymmärtämään käyttämällä hyväksi eri tutkimustraditioissa tuotettua tietoa. Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen piirissä on tehty merkittävää huumetutkimusta, jonka avulla on mahdollista kyseenalaistaa stereotyyppisiä käsityksiä huumeista ja niitä käyttävistä henkilöistä. Tutkimuksia on tehty esimerkiksi sosiologian, kriminologian, historian ja sosiaalityön piirissä. Tällöin tutkimuksen kysymyksenasetteluissa, teoreettisissa viitekehyksissä, empiirisen aineiston keräämisessä ja analyysin välineinä käytetyissä tulkintakehyksissä on vaihtelua paitsi eri tieteenalojen välillä, myös niiden sisäisesti koulukuntakohtaisesti.

Tutkiessani huumeiden käyttäjien rikosoikeudellista kontrollia liikun työssäni perinteisen oikeustieteellisen tutkimuksen traditiossa, jolloin annan normatiivisia tulkintasuosituksia siitä, miten oikeussäännöksiä pitäisi tulkita. Tämän lisäksi olen kiinnostunut siitä, miten näitä oikeussäännöksiä on sovellettu käytännössä. Oikeustieteellisessä tutkimuksessa oikeuskäytännöllä viitataan usein korkeimman oikeuden antamiin ratkaisuihin. Tällä tavalla seuraamuskäytännöstä muodostuisi kuitenkin liian kapea kuva. Oma lähestymistapani on erilainen, sillä haluan selvittää poliisin, syyttäjien ja alioikeuksien tuomareiden noudattamia käytäntöjä. Tarkoitukseni on hankkia tietoa siitä, minkälaisille tekijöille he ovat antaneet merkitystä seuraamusharkinnassa. Tällä tavalla on mahdollista arvioida myös seuraamuskäytännön yhdenmukaisuutta. Soveltamiskäytäntöjen näkyväksi tekeminen edellyttää empiirisen aineiston hankkimista, jolloin sen keräämisessä, käsittelemisessä ja analysoinnissa turvaudun yhteiskuntatieteiden puolella kehitettyihin metodeihin. Tällöin on mahdollista puhua menetelmätriangulaatiosta.

Menetelmätriangulaatiossa tutkimuskohdetta lähestytään eri aineistonhankinta- ja tutkimusmenetelmillä.⁵⁰ Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen

⁴⁹ Käsittääkseni kyse ei ole ollut niinkään siitä, että kukaan olisi vastustanut erilaisten teorioiden, menetelmien, aineistojen tai useiden tutkijoiden voimin tehtyä tutkimusta sinänsä. Kritiikin kärki on sen sijaan kohdistunut siihen, mitä triangulaatiolla on väitetty saavutettavan. Arvostelua on herättänyt se, jos triangulaation etuna pidetään ”entistä totuudenmukaisemman kuvan saavuttamista todellisuudesta”. Keskustelusta tarkemmin ks. esim. Silverman 2002, 98–99, 177.

⁵⁰ Erilaisista empiirisistä aineistoista ja niiden hankinta- ja analyysimenetelmistä tiiviisti ks. esim. Pöntinen 2004, 78 ss.

piirissä on keskusteltu vilkkaasti kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tutkimuksen yhdistämisestä. Laadullinen ja määrällinen tutkimusote on toisinaan nähty keskenään kilpailevina. Nykyisin tällaista vastakkainasettelua ei enää pidetä tarpeellisena, sillä kysymys on pikemminkin jatkumosta näiden kahden eri otteiden välillä. Jokainen tutkija voi paikantaa itsensä sijoittamalla oman tutkimuksensa lähemmäksi kvantitatiivista tai kvalitatiivista tutkimusta. Useiden tutkijoiden mielestä on mahdollista hyödyntää samassa tutkimuksessa molempia otteita. Toisaalta tässä keskustelussa on myös esitetty näkemyksiä, joiden mukaan eri menetelmien tieteenfilosofiset lähtökohdat ovat niin erilaiset, että niiden yhdistäminen ei aina ole mahdollista.⁵¹

Oman tutkimusotteeni edustaa enemmän laadullista, mutta myös määrällisellä otteella on siinä paikkansa. Esimerkiksi hankkiessani aineistoa käräjäoikeuksissa annetuista huumeuomioista olen käyttänyt tasavälistä otantaa, millä pyritään takaamaan aineiston luotettavuus, toistettavuus, edustavuus ja sitä kautta yleistettävyyttä (ks. esim. Alkula et al. 1999, 94 ss.). Tuomioista on kerätty kaikki saatavissa oleva oikeudellisesti relevantti tieto, kuten esimerkiksi rikoksen kohteena oleva huumeaine, sen määrä, rikoksen tapahtumaolosuhteet ja rikosentekijän tausta. Kaikki tiedot on tallennettu numeerisessa muodossa tätä tutkimusta varten laaditun muuttujaluettelon avulla, ja aineistoa on käsitelty tilastollisella SPSS-ohjelmalla.

Aineistotriangulaatiossa yhdistetään samassa tutkimuksessa useita erilaisia aineistoja keskenään. Oma tutkimukseni on tästä hyvä esimerkiksi, sillä olen käyttänyt eri lähteistä hankimaani aineistoa. Rikollisuuskontrollia tutkittaessa on tarkoituksenmukaista rikastuttaa aineistoa, sillä eri lähteistä saatavien tietojen perusteella on mahdollista muodostaa tutkittavasta ilmiöstä monipuolisempi käsitys.⁵²

Tutkimusaineistoa analysoitaessa palataan jälleen teorialiangulaation puolelle. Keräämääni aineistoa on mahdollista lähestyä useista eri näkökulmista ja esittää sille erilaisia kysymyksiä.⁵³ Oman näkemykseni mukaan oikeudellinen viitekehys määrittää tutkimukseni lähtökohtia ja oikeudellisen tutkimuksen traditiosta on mahdollista esittää aineistolle useita kysymyksiä, mutta myös yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen piiristä nousee tärkeitä näkökulmia, uusia kysymyksiä ja analyysin välineitä. Yhteiskuntatieteilijät ovat tehneet monenlaista arvokasta tutkimusta huumeista ja huu-

⁵¹ Keskustelusta ks. esim. Alasuutari 1999, 31–54, Hirsjärvi & Hurme 2001, 21–33, Silverman 2002, 1–12, Eskola & Suoranta 2005, 70–74.

⁵² Vastaavista mittavien empiiristen aineistojen käyttämisestä ks. esim. Alvesalo 2003, 34, Kinnunen 2008, 9.

⁵³ Tällöin on mahdollista puhua ”sosiologisen mielikuvituksen” käyttämisestä ks. Mills 1982.

mausainekontrollista.⁵⁴ Kun käsittelen poliisin toimintaa, olen käyttänyt analyysinvälineenä kriminologian piirissä tehtyä poliisitutkimusta. Tarkastellessani syyttäjien ja tuomareiden toimintaa vastaavaa työkalua ei ole ollut yhtä helppo löytää, sillä empiiristä tutkimusta seuraamuskäytännöstä on tehty paljon vähemmän.⁵⁵ Huumausainekontrollia on tutkittu aikaisemmin. Osmo Kontula (1986) on tutkinut huumausainerikollisuutta ja sen käsittelemistä rikosprosessissa. Kinnunen (1996, 2001, 2005, 2008) on tehnyt useita tärkeitä tutkimuksia, joissa on paneuduttu huumausainekontrollin erityispiirteisiin niin yksilötasolla: poliisin ja käyttäjän kohdatessa toisensa kuin yhteiskunnallisella tasolla.

Oikeustieteilijöiden keskuudessa on viime vuosina keskustelu empiirisen tutkimuksen tarpeellisuudesta ja mahdollisuuksista (ks. esim. Ervasti 1998, 365 ss.). Rikosoikeudellisen tutkimuksen näkökulmasta on mahdollista todeta, että empiirisesti painottuneita tutkimuksia ei ole koettu uhkana omalle tieteenalalle. Tilanne on pikemminkin päinvastainen, sillä rikosoikeudessa eri tieteiden välisellä yhteistyöllä on pitkä perinne. Lappi-Seppälän (1997) mukaan tätä voidaan selittää rikosoikeuden erityispiirteillä. Rikosoikeudellinen tutkimus on osa yhteiskunnallista vallankäyttämistä, jossa tietoisien kärsimyksen aiheuttamista ihmisille pitää pystyä perustelemaan (Christie 1993, 21 ss.). Kontrollikoneiston toiminta nousee tärkeäksi tutkimuskohteeksi (Bruun 1967, 15). Tutkimusta tehdään tietoisena sen arvolähtökohdista, eivätkä tutkijat ole pelänneet esittää selkeitä kriminaalipoliittisia kannanottoja. Yhtenä tavoitteena on ollut repression vähentäminen esimerkiksi vankilarangaistuksen käyttöä pienentämällä. Tästä näkökulmasta on ymmärrettävää, että empiirisesti painottunutta kriminologista tutkimustietoa on tarvittu ja sitä on myös arvostettu.⁵⁶

Tutkija moniottelijana: haastamassa vai haavoittumassa?

Monitieteellisen tutkimuksen tekeminen on aidosti vaikeaa. Suomessa oikeuden empiirinen tutkimus on ollut vähäistä, eikä meillä ole vahvaa oikeus-sosiologista tutkimusperinnettä (Alvesalo & Ervasti 2006, 2–3). Vastaavalla

⁵⁴ Kooste toisen huumeaallon myötä lisääntyneestä keskeisestä suomalaisesta huumeutkimuksesta ks. Hakkarainen & Tigerstedt 2007.

⁵⁵ Tässä yhteydessä voin kuitenkin listata muutamia tutkimuksia: yhdyskuntapalvelusta Takala 1993, sovittelusta Mielityinen 1999, nuorisorangaistuksesta Marttunen & Takala 2002 ja nuorten huumeiden käyttäjien puhutteluista Rönkä 2006. Yleisiä katsauksia seuraamuskäytännöstä löytyy Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen vuodesta 1974 lähtien julkaisemista Rikollisuustilanne-katsauksista. Empiiristä aineistoa on hyödynnetty useissa oikeustieteellisissä seuraamusharkintaa käsittelevissä väitöskirjoissa esim. Lahti 1974, 418 ss., Lappi-Seppälä 1987, 617 ss., Jonkka 1991, 297 ss., Jääskeläinen 1997, 477 ss.

⁵⁶ Lappi-Seppälä 1997, 189 ss. Ks. myös Lacey 1997, 437 ss., Hughes 2000, 234 ss.

tavalla on todettu usein kriminologisesta tutkimuksesta. Empiirisesti painotuneen oikeussosiologisen tai kriminologisen tutkimuksen vähäisyydelle on löydettävissä useita selitystekijöitä. Oikeustieteilijät ovat halunneet enemmän keskittyä oikeussäännösten tulkintaan ja systematisointiin, eivätkä he ole olleet kovinkaan kiinnostuneita käytäntöjen tutkimisesta.⁵⁷ Juristeilla ei myöskään ole peruskoulutuksensa puolesta metodisia valmiuksia tehdä empiirisiä tutkimuksia. Yhteiskuntatieteellisen koulutuksen saanut henkilö hallitsee puolestaan hyvin metodit, mutta oikeudellinen viitekehys on hänelle vieras.

Monitieteellinen tutkimus on paitsi haastavaa, se on samalla myös haavoittuvaa (Honkatukia & Melander 2009, 1–2). Yhtenä osoituksena tästä on se, että poikkitieteellisyys johtaa väistämättä tietynlaiseen pinnallisuuteen. Jos tutkimusta tarkasteltaisiin vain siinä käytetyn yhden tieteenalan mittapuusta käsin, arvosana ei välttämättä olisi hyvä. Yhteiskuntatieteilijä tuntee tietynlaista osaamattomuutta ja haparointia oikeudellisten käsitteiden edessä, mutta vastaavalla tavalla käy oikeustieteilijälle hänen uskaltuessaan oman tieteenalansa ulkopuolelle. Monitieteellisten tutkimusten kentillä olisikin opittava sietämään paitsi omaa epävarmuutta myös sitä, etteivät toisen tieteenalan harjoittajat välttämättä tunne täydellisesti toisen tieteenalan vakiintuneita käsitteitä tai eri metodien hienouksia (Honkatukia & Melander 2009, 2).

Näistä haasteista huolimatta pidän itse monitieteellistä tutkimusta mahdollisuutena. Yhdessä tutkimuksessa voi pyrkiä käymään jatkuvaa vuoropuhelua ja toistuvaa näkökulman vaihtoa eri tieteiden välillä (ks. myös Mäkelä 1985, 222–223, Siltala 1997, 285–286). Tämän käsillä olevan tutkimuksen tulokset pystyvät toivoakseni ylittämään eri tieteiden välisiä raja-aitoja, ja parhaimmillaan ne rikastuttavat niin oikeustieteellistä kuin yhteiskuntatieteellistäkin keskustelua. Onnistuessaan poikkitieteellinen tutkimus luo hedelmällisen vuorovaikutuksen eri tieteiden välille.

3.3 Tutkimuksen rakenteesta

Tässä ensimmäisessä Johdanto-luvussa olen pyrkinyt kehrittelemään tutkimustehtävääni ja perustelemaan käyttämäni monitieteellisen tutkimusotteen. Toisessa luvussa tarkastelen huumeiden käyttäjien rikosoikeudellisen kontrollin kehittymistä. Lähden liikkeelle vuoden 1972 huumausainelain säätämisestä ja päädyn luvun loppuun vuonna 2001 voimaan tulleeseen huumausaineen käyttörikosuudistukseen. Kolmannessa luvussa käsittelen

⁵⁷ Oikeussosiologista tai -historiallista tutkimusta onkin saatettu pitää vain oikeustieteen *aputieteenä* ks. esim. Aarnio 1989, 49.

oikeudellisia kysymyksiä pureutumalla etenkin seuraamusharkintaan liittyviin kysymyksiin. Neljännessä luvussa selvitän nykyistä seuraamuskäytännöstä, jolloin nostan esille myös poliisin toiminnan ja tarkastelen seuraamuskäytännössä käyttörikosuudistuksen jälkeen tapahtuneita muutoksia. Viimeisessä viidennessä luvussa pyrin kokoamaan tutkimukseni keskeiset tulokset ja pohtimaan, minkälaisia johtopäätöksiä niiden perusteella voi tehdä.